

Original Research

Women and Judicial Justice in the Legal Tradition of Imam Ali (PBUH)

Roghaieh al-Sadat Moemen^{*1}, Nahleh GharaviNaeeni^{*2}

Touba Shakri Golpayegani³

¹. Assistant Professor, Department of Law, Women Campus of Imam Sadiq University, Tehran, Iran (corresponding author) sadatmomen@isu.ac.ir

². Professor of Quran and Hadith Department, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

³. Assistant Professor of Women's Studies Department, Faculty of Human Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Background and Purpose

Throughout history, humans have consistently had a deep-rooted belief in the inherent importance of justice and have persistently sought avenues to actualize this principle. In the framework of the Islamic legal system, the concept of justice holds significant prominence and is seen as a fundamental value. Its attainment all over society is deemed to be the primary goal of the Prophets' mission.

The terms "Adl" and "Adalat" originate from the Arabic language, where they encompass various meanings such as truth, justice, giving, equality, moderation, perseverance, and the act of ruling based on truth and equality (Ibn Manzoor, 1995 ; Farahidi, 1987). Based on the lexical use and the diverse connotations delineated in the dictionary, the preeminent explication is discernible inside the pronouncement of Hazrat Ali, an exemplar of equitable justice. In Nahj al-Balagha, they say that "justice entails the act of appropriately assigning every element to its rightful position." (Al-Razi, 1999). According to this perspective, the primary essence of justice lies in the equitable allocation of rights to individuals, considering their unique circumstances and needs. It acknowledges that individuals possess inherent differences, and recognizes the necessity of accommodating disparities and privileges that arise from factors such as qualifications, physical and mental conditions, gender, and associated requisites. Furthermore, it acknowledges the relevance of external factors that may influence individuals, irrespective of their personal volition.

One crucial aspect that might contribute to the realization of this objective is the establishment of justice and equity within the legislative and judicial domains, sometimes referred to as "judicial justice." This concept is a fundamental pillar of social justice within the Islamic framework. The concept of judicial justice entails the equitable and unbiased utilization of judicial and court services by all individuals and entities within a given community, irrespective of their gender, socioeconomic background, ideological beliefs, or political affiliations (Zainali, 2004).

Currently, the provision of judicial justice to women and girls is widely recognized as a crucial and impactful means of safeguarding and upholding their human rights within the realms of personal, familial, and societal contexts. This implies that with the safeguarding of women's rights, there is also a notable emphasis on ensuring legal recourse for the protection of these rights. It is expected that the legal systems in all countries are structured in a manner that not only enables women and girls to assert their rights but also ensures that these rights are effectively realized through suitable methods. Given that Iran's legal system is founded upon Islamic principles and the tenets of Imami jurisprudence, the establishment of a fair and equitable justice system that caters to both genders necessitates adherence to the moral teachings and conduct of the Imams in matters pertaining to justice. The Alavi tradition, both during the era of the Holy Prophet and after it, whether under the official rule or otherwise, encompasses insightful principles and diverse aspects of judicial justice, particularly about women.

The narrations attributed to the Imam Ali in the field of judgment and jurisprudence, as well as the incidents and debates concerning women that were brought before him and adjudicated without any bias based on gender, serve as concrete evidence highlighting the significance of women's equitable access to judicial justice.

Method

This article employs the inductive-deductive approach of text analysis, which involves three stages: description, analysis, and categorization by open coding. This study aims to analyze the sayings and actions of Hazrat Ali on the overarching principles that regulate the legal system for women at various levels. The researcher has identified and analyzed the fundamental elements related to women's access to the legal system within the Alavi administration.

Results

To fully understand the factors influencing women's concerns within the Alevi cultural framework, it is imperative to engage in a thorough and all-encompassing examination of the Sunnah. This entails an in-depth

investigation and depiction of both the Imam Ali's actions and his spoken teachings as they pertain to his way of life. This study, characterized by comprehensive historical inquiries and careful examination of the Alavi tradition in both verbal and practical domains, concludes that there exists a harmonious relationship between word and deed, with the two mutually reinforcing one another. In a broader sense, they depict the connection between development and legislation in recognizing women's role within the judicial domain. Based on the principles of Islamic teachings and the concept of Alavi's justice, women had a sense of empowerment inside the judicial sphere. They not only perceived no inherent vulnerability in their position but also successfully pursued their legal rights with integrity and respect, thereby reaping the benefits of Islamic justice within the framework of Alavi's judgment.

Discussion & Conclusion

A comprehensive examination of the legal records related to Hazrat Ali (peace be upon him) reveals his recognition of women's legal standing throughout the entirety of the judicial proceedings. Notably, he refrained from denying them access to judicial justice on the grounds of their purported lack of comprehension or inferiority. Hazrat Ali, may peace be upon him, shown a commitment to advancing women's rights, both during his reign and in periods of political silence as dictated by the prevailing circumstances. By clarifying and reminding the Prophet's verses and tradition, he substantiates how equitable legal principles can be effectively implemented and the significance of judicial evidence in the legal system. By elucidating and employing the principle of egalitarianism in matters of justice where gender is inconsequential, Hazrat established equal status between males and females, emphasizing that the provision of legal justice does not invariably entail favouring women. Rather, it may entail issuing a ruling in favour of males in accordance with reason and circumstantial evidence.

The notion of the uniqueness of crimes and punishments was an aspect of criminal policy that was not adequately addressed following the death of the Holy Prophet. However, this principle was subsequently restored and established by Hazrat Amir, particularly in circumstances involving the involvement of women in the administration of justice. The safeguarding of women's dignity within the judicial system, the eradication of any form of violence within the judiciary, the elucidation and establishment of evidence to substantiate lawsuits related to women, the incorporation of scientific advancements in the pursuit of judicial truth, and the utilization of occult sciences are all significant results derived from the examination of women's judicial requests to Hazrat Ali. In the Alavi legal system, women's access to judicial justice is widely acknowledged and deemed reasonable by both allies and adversaries.

Ethical considerations

Compliance with research ethics: The study was carried out in accordance with human research ethics

Funding. The current study was not funded by any organization or person.

Authors' Contribution: The first author had the task of composing the manuscript, while the second and third authors assumed the role of providing direction and supervision..

Conflict of interest: The authors declared no conflict of interest with any person or organization.

Acknowledgements: We are grateful to all those who participated in this research

Data Availability: The study does not have quantitative or qualitative data.

References

- Akbari Baghdadi, M (Sheikh Mofid), (1993) *Al-EKhtesas*, Qom: Al-Nashar al-Islami Institute, 4th edition, [text in Arabic]
- Al-Rezi, M., (1999) *Nahj al-Balagheh*, Tehran: Scientific and Cultural Publications, 14th edition [text in persian]
- Zinali, H., (2013). the effects of the lack of appropriate criminal protection for women on their victimization, *Social Welfare Journal*, 4(13), 197-222 [text in persian] [link]
- Hashemi Shahroudi, S. M (2007) Imam Ali (a.s.) and the principles of judgment, *Ahl al-Bayt Fiqh magazine* (Persian), 33, 3-23 [text in persian] [link]
- Ibn Abi al-Hadid, (1964) *Commentary on Nahj al-Balaghah*, by Muhammad Abulfazl Ibrahim, Cairo [text in Arabic]
- Al-Hor al-Aamili, M., (No date) *Shia means to study the issues of Shari'ah*, Beirut: Dar Ihya Al-Trath al-Arabi [text in Arabic].
- Taremi, M., (2009) judicial justice and peripheral crimes, *Pegah Hozha Magazine*, 263,18 [text in persian] [link]
- Tabatabai, S. M. H., (1943). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya, 4th edition, [text in Arabic]

زنان و عدالت قضایی در سیره حقوقی حضرت علی (علیه السلام)

رقیه السادات مومن^{۱*}، نهلله غروی نائینی^{۲*}، طوبی شاکری گلپایگانی^۳

چکیده

یکی از محوری‌ترین پایه‌های عدالت اجتماعی در اسلام، دسترسی کلیه آحاد جامعه به عدالت قضایی و احقاق حق بدون هرگونه تبعیض جنسیتی است. این انتظار وجود دارد که نظام قضایی اسلامی الگویی کاربردی ارائه دهد، تا با ساز و کارهای مناسب، این حقوق را به بهترین شکل ایفا کند. یکی از بهترین نمونه‌های برخورد نظام قضایی اسلامی با زنان، سیره عملی حضرت علی علیه السلام است. این نوشتار با استفاده از روش تحلیل متن استقرایی-قیاسی در سه مرحله توصیف، تحلیل و مقوله بندی (از طریق کدگذاری باز)، به تحلیل محتوای اقوال و سیره عملی حضرت علی در خصوص اصول کلی حاکم بر نظام حقوقی زنان در سطوح مختلف پرداخته، و مؤلفه‌های کلی دسترسی زنان به عدالت قضایی در حکومت علوی را استخراج کرده است. هدف این نوشتار آن است که مفهوم موسع عدالت قضایی نزد حضرت امیر، که شامل رعایت عدالت جنسیتی در کلیه مراحل قانون گذاری، قضاوت و اجرای قانون می شود را به طور مصداقی به تصویر بکشد؛ و با استناد به اصول کلی قضاوت حضرت در خصوص زنان، اثبات کند که در نظام عدالت قضایی علوی، زنان بدون هیچ گونه تبعیضی، علاوه بر دسترسی سهل به مراجع قانونی و آزادی در دادخواهی، از نتیجه اجرای عدالت محض علوی سیراب شده، و حضرت علی علیه السلام را بزرگترین حامی حقوق انسانی خویش می دانستند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

عدالت قضایی، علی
علیه السلام، زنان، اصول
قضاوت، قاعده فقهی، حقوق.

ارجاع به مقاله:

مومن، رقیه السادات؛ غروی نائینی، نهلله؛ شاکری گلپایگانی، طوبی. (۱۴۰۳). زنان و عدالت قضایی در سیره حقوقی حضرت علی (علیه السلام). مطالعات زن و خانواده، ۱۲(۱)، ۱۵۹-۱۹۲. DOI: 10.22051/jwfs.2017.8816.1098

sadatmomen@isu.ac.ir

^۱. استادیار گروه حقوق پردیس خواهران دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران ایران، (نویسنده مسئول)

^۲. استاد گروه قرآن و حدیث دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس تهران ایران.

^۳. استادیار گروه مطالعات زنان دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

مقدمه

انسان همواره در عمق فطرت خویش به ارزش و تعالی عدالت ایمان داشته و بی‌وقفه به دنبال راهکارهایی برای اجرای آن بوده است. در نظام حقوقی اسلام نیز عدالت به عنوان یک اصل مهم و اساسی مطرح بوده تا جایی که تحقق آن در جامعه یکی از مهمترین اهداف بعثت انبیا برشمرده شده است. عدل و عدالت واژه‌ای عربی است و در لغت به معنای راستی، درستی، دادگری، داد، همتا، لنگه، میانه‌روی، مساوات، استقامت، حکم به حق و برابری آمده است (ابن منظور، ۱۴۱۶ق، ج ۱۱، ص ۴۳۰؛ فراهیدی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۳۹) با توجه به موارد استعمال این واژه و تعبیر و معانی گوناگونی که در کتب لغت ذکر شده است، جامع‌ترین و کامل‌ترین تعریف را می‌توان در بیان امام علی علیه السلام که معیار حق و عدالت است، یافت. ایشان در نهج البلاغه می‌فرماید: «عدالت قرار دادن هر چیز در جای خود است» (الرضی، ۱۳۷۸، ص ۱۴۳).

براین اساس معنای اصلی عدالت، اعطای حق به هر صاحب حقی با در نظر گرفتن شرایط و مقتضیات اوست، نه آن که افراد هیچ تفاوتی با یکدیگر نداشته باشند، بلکه لازم است تفاوت‌ها و امتیازات برآمده از صلاحیت‌های افراد، شرایط جسمی، روحی، جنسیتی و مقتضیات مربوط به ایشان، و همچنین عوامل خارج از اراده افراد را نیز در نظر گرفت.

یکی از حوزه‌های مهمی که می‌تواند سبب تحقق این هدف شود اجرای عدالت و احقاق حق در مقام قانون‌گذاری و قضاوت است، که از آن به «عدالت قضایی» تعبیر می‌شود و یکی از محوری‌ترین پایه‌های عدالت اجتماعی در اسلام است. عدالت قضایی عبارت از آن است که کلیه افراد و اشخاص جامعه به طور یکسان و بدون تبعیضات ناشی از جنسیت، وضعیت طبقاتی، عقیدتی و سیاسی از خدمات قضایی دادرها و دادگاه‌ها استفاده کنند (زینالی، ۱۳۸۳).

امروزه دسترسی زنان و دختران به عدالت قضایی، به عنوان مهم‌ترین و مؤثرترین ضمانت اجرای تضمین، احترام و اجرای حقوق بشر آنان در حوزه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی تلقی می‌شود. بدین معنا که علاوه بر حمایت از حقوق زنان، تضمین دادخواهی در مورد کلیه حقوق مزبور نیز مورد تأکید است. یعنی این انتظار وجود دارد که نظام قضایی در هر کشور به گونه‌ای باشد که نه تنها امکان مطالبه حقوق مزبور برای زنان و دختران فراهم شود، بلکه با سازوکارهای مناسب این حقوق به بهترین شکل ایفا شود. از آنجا که نظام حقوقی ایران مبتنی بر اصول اسلامی و مبانی فقه امامیه بنا نهاده شده است، در

راستای ایجاد نظام قضایی عدالت گستر برای همگان اعم از زن و مرد، ناگزیر باید به آموزه‌های اخلاقی و سیره رفتاری معصومین علیهم السلام در حوز قضا و دادگستری، مراجعه کرد. سیره علوی علیه السلام چه در دوران پیامبر اکرم صل الله علیه و اله و سلم و چه پس از ایشان، چه در دوران زمامداری و چه غیر آن، حاوی گزاره‌های درخشان و ابعاد مختلفی از عدالت قضایی خصوصاً در حوزه زنان است. روایاتی که از آن حضرت در اصول قضاوت و قضا نقل شده از یک سو، و وقایع و مرافعاتی در خصوص زنان که بر آن حضرت عرضه شده و ایشان بدون هیچ تبعیض جنسیتی میان آنان قضاوت کرده‌اند؛ همگی شواهد مستندی بر اهمیت دسترسی زنان به عدالت قضایی نزد آن حضرت است.

۱. جایگاه علمی حضرت علی علیه السلام در خصوص قضاوت در مورد زنان

به تصریح روایات مستفیضه فریقین و سیره تاریخی قطعی زمان پیامبر اکرم و صحابه، امام علی علیه السلام داناترین افراد امت و قوی‌ترین آنان در قضاوت بود. آیات قرآنی نیز بر همین معنا اشارت دارند که فرد اعلم و اقصی شایسته منصب قضا و حکمرانی بوده و قادر به برپایی قسط و داد است.

در خصوص داوری‌های آن حضرت در زمان حیات رسول اسلام، روایات متعددی از سوی شیعه و سنی نقل شده که پیامبر به صحیح بودن آنها تصریح فرموده و درباره ایشان دعای نیک کرده و وی را به خاطر چنان داوری ستوده و فضل علی را به خاطر آنها بر همگان آشکار کرده و او را با چنین داوری‌هایی شایسته جانشینی پس از خود دانسته و مقدم داشتن او را بر دیگران در مقام پیشوایی مسلمانان واجب کرده‌است (ابن عساکر، ۱۴۱۵ ق، ج ۴۲، ص ۲۴۱).

امام علی علیه السلام درباره خود می‌فرمایند، پیامبر اکرم مرا برای قضاوت به یمن فرستاد، گفتم: «یا رسول الله، آیا مرا می‌فرستی درحالی که من سن کمی دارم و از قضاوت آگاه نیستم». پیامبر فرمود: «خداوند قلب تو را هدایت خواهد کرد و زبانت را استوار می‌دارد...». امام علی علیه السلام می‌گوید: «از آن زمان هرگاه قاضی بودم، در هیچ قضاوتی هرگز دچار تردید نشدم» (ابی داود، بی‌تا، ج ۳، ص ۳۸؛ بیهقی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۰، ص ۲۳۶؛ ابن حنبل، ۱۴۱۶ ق، ج ۱، ص ۲۳۶؛ مفید، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۳۵؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۸؛ ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸-۱۳۸۴ ق، ج ۲۰، ص ۲۸۳).

در مناقب ابن شهر آشوب از ابن عباس نقل شده‌است که عمر بن خطاب به امام علی علیه السلام گفت: «یا ابا الحسن وقتی قضیه‌ای از تو پرسیده می‌شود، زود جواب داده و حکم می‌کنی». امام دست

خود را نشان دادند و گفتند: «اینها چندتا است؟» عمر گفت: «پنج تا». امام فرمودند: «خیلی زود گفتی». عمر پاسخ داد: «چیزی از من پنهان نبود». امام فرمود: «من نیز در چیزی که بر من پنهان نیست، زود حکم می‌کنم» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۰، ص ۱۴۷).

براساس همین مستندات است که برای روشن شدن جایگاه زنان در نظام عدالت قضایی اسلامی، بررسی سیره قضایی حضرت علی در برخورد با زنان اهمیت یافته و جوینده را به قرائت صحیحی از دین رهنمون می‌کند. زیرا در عرصه اجرای عدالت و احقاق حقوق زنان، زمامداران و حکام هم عصر حضرت، ضعیف و ناتوان بوده و بارها خودشان به این امر اعتراف کردند (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸-۱۳۸۴ ق، ج ۱۲، ص ۸۲). بنابراین، با توجه به غضب غاصبان و منع از تشکیل حکومت جامع اسلامی توسط سایر ائمه، الگویی درخور امثال که والاتر از حضرت علی علیه السلام باشد یافت نمی‌شود. از سویی وجود برخی شبهات که متأسفانه جایگاه زنان را نزد حضرت امیر علیه السلام ضعیف و خوار معرفی می‌کند این عزم را می‌طلبد که فارغ از کلیه نظرات موجود، فعل حضرت مورد نگرش و بررسی واقع شود، و این امر به واسطه ارائه مصادیق روشن شود که در سیره عملی حضرت، زنان از لحاظ قضایی مادون نبوده و همچون مجانین و اطفال مورد عنایت واقع نمی‌شدند، بلکه حضرت زنان را به عنوان انسانی کامل در یک سوی دعوا پذیرفته و از تمام حیثیت انسانی ایشان حمایت و دفاع می‌کردند.

این حق مداری و عدم تبعیض حضرت، نزد زنان آن عصر آنچنان بدیهی بوده است که مایل بودند دعاوی حقوقی و کیفری خود را به جای حکام و قضات موجود به نزد ایشان برده و از حضرتش استمداد جویند. بنابراین اگر باور و رویکرد ایشان نسبت به زنان منفی و تبعیض‌آمیز بود، حداقل زنان همان عصر از ایشان دوری می‌جستند، ولی نه تنها اینگونه نیست بلکه خلاف آن قابل اثبات است. به‌طور کلی وقایع و مرافعاتی که از جانب مردم خصوصاً زنان، بر آن حضرت عرضه شده و ایشان میان آنان قضاوت کرده‌اند، مشهور و فراوان بوده و بعضاً از معجزات و کرامات آن حضرت به‌شمار می‌رود. ما را در این مقام نمی‌رسد جز آنکه به برخی از اصول کلی قضاوت آن حضرت در خصوص زنان، نحوه دادرسی و چگونگی برخورد با این قشر اشاره‌ای داشته باشیم.

۲. اصل تساوی افراد در برابر عدالت و قانون

یکی از اهداف غایی دادرسی اجرای عدالت است، که یکی از نشانه‌های آن برخورد مساوی قانون و قضات در برابر اصحاب دعوی است. قاضی دادگاه می‌بایست در طول مطالعات و دادرسی نسبت به

طرفین دعوی در نهایت بی طرفی باشد به گونه ای که هیچ گونه شائبه جانبداری درخصوص یکی از اصحاب دعوی ملاحظه نشود. امام علی علیه السلام مظهر و الگوی کامل رعایت اصل تساوی افراد در برابر قانون و دادگاه ها است. حضرت در امر قضاوت و رسیدگی به شکایات، پیوسته جانب عدالت را رعایت کرده، و زن یا مرد بودن، برده یا آزاد بودن و غریبه یا خودی بودن افراد اثری در قضاوت حضرت و کشف حق نداشت.

۱-۲. تساوی موقعیتی در قضاوت: از جمله حقوق زن در اسلام این است که اگر مردی همسر خود را طلاق رجعی دهد و پیش از اتمام عده زن، مرد فوت کند، زن در حکم زن شوهردار بوده و همچون ورثه دیگر از شوهر خود ارث می برد. در زمان خلافت عثمان، مردی دارای دو زن بود، یکی از انصار و دیگری از بنی هاشم. از قضا مرد، زن انصاری خود را طلاق گفت و پس از مدتی درگذشت. زن انصاری نزد خلیفه رفت و گفت: «هنوز عده من سپری نشده است و من میراث خود را می خواهم». عثمان در داوری فروماند و جریان را به اطلاع امام علی علیه السلام رسانید. حضرت فرمود: «اگر زن انصاری سوگند یاد کند که پس از درگذشت شوهرش سه بار قاعده نشده است می تواند از شوهر خود ارث ببرد». عثمان به زن هاشمیه گفت: «این داوری مربوط به پسر عمت علی است و من در این باره نظری نداده ام» (گویا با این سخن، قصد در تحریک زن هاشمی بر علیه حضرت علی را داشت. زیرا با ارث بردن زن انصاری ارث زن هاشمی کاهش می یافت)، اما وی گفت: «من به داوری علی راضی هستم. او سوگند یاد کند و ارث ببرد». ولی زن انصاری از قسم خوردن امتناع ورزید و از میراث صرف نظر کرد (نوری، ۱۴۱۱ ق، ج ۳، ص ۱۶۶؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۷۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۰، ص ۲۳۷، ح ۱۳). مشاهده می شود که وجود قرابت قومی و قبیله ای باعث تغییر حکم حضرت به نفع هاشمیان نشده و در حقیقت موقعیت اجتماعی و جایگاه خویشاوندی بانوان تأثیر بر عدالت علوی نداشت.

۲-۲. تساوی جنسیتی در قضاوت: مرد و زنی در اثر بیماری طاعون در یک بستر هلاک شدند و دست و پای مرد روی زن افتاده بود. علی علیه السلام میراث زن را به ورثه مرد داد و فرمود: «زیرا مرد بعد از زن مرده است» (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۱۳۸). ممکن است این خبر حمل شود به این که آن حضرت در این قضیه طبق یقین خود عمل کرده و یا این که در چنین مواردی به مجرد مظنه و وجود قرائن اکتفا می شود؛ و احتمال دوم اقرب است؛ زیرا در روایت وارد شده که دست و پای مردی روی زن قرار داشته و این قرینه ای است که مرد بعد از زن مرده است. اما این روایت بیانگر آن است که عدالت

علوی اقتضا می‌کند که در قضاوت تفاوتی میان مرد و زن نباشد و دادرسی براساس ادله و امارات انجام شود؛ حتی اگر ظاهر مسأله به نفع مرد و ضرر زن تمام شود؛ چراکه در این مسأله ورثه زن از مرد ارثی نبوده، و این ورثه مرد بودند که از زن ارث و بهره بردند. در حقیقت حمایت قضایی از زنان در سیره علوی به این معنا نیست که همواره حکم به نفع آنان باشد، بلکه معیار عدالت آن است که به جز موارد منصوصه، اصل بر تساوی جنسیتی بوده و نه مرد را بر زن و نه زن را بر مرد برتری باشد.

۲-۳. **تساوی حر و عبد در قضاوت:** در حکومت علوی از لحاظ حقوق زیستی تفاوتی میان زن و مرد، عرب و عجم و حتی برده و آزاده نبود و حضرت سهم همه را به مساوات از بیت المال می‌پرداختند. به‌عنوان نمونه روزی ام‌هانی، خواهر امام علی علیه‌السلام نزد حضرت آمد و آن حضرت مبلغ ۲۰ درهم از بیت المال به او داد. ام‌هانی از کنیز غیرعرب خود پرسید: «امیر مؤمنان با تو چگونه رفتار کرده و چه قدر به تو داده‌است؟» کنیز پاسخ داد: «بیست درهم». ام‌هانی که از برخورد علی علیه‌السلام به خشم آمده بود، برخاست و بیرون رفت. حضرت به او فرمود: «برو! خدا تو را رحمت کند! مادر کتاب خدا برتری برای فرزندان اسماعیل بر فرزندان اسحاق ندیدیم» (مفید، اختصاص، ۱۴۱۴ ق، ص ۱۵۰).

زن آزاده و زن برده‌ای میان قومی زندگی می‌کردند. زن آزاد فرزندی از مردی آزاد داشت، و کنیز فرزندی از غلامی دارا بود. لکن این دواز یکدیگر قابل تمییز نبودند. امام علیه‌السلام برای تشخیص میان دو زن قرعه کشیدند و فرمودند: «آنکه علامت بردگی برایش خارج شده برده و آنکه علامت آزادی برایش خارج شده آزاد است» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱، ص ۲۴۶). بنابراین امام علیه‌السلام میان زن کنیز و آزاد فرقی قایل نشدند، و برپایه حق و مساوات، عدالت را اجرا فرموده و براساس تسلط فردی یا طبقه‌ای حکم را پیاده نکردند.

۳. اصل فردی بودن مجازات‌ها

از جمله اصول دادرسی کیفری که در سیر تکاملی تحول دادرسی مورد توجه قرار گرفته، اصرار بر عنایت جدی قاضی به وضعیت جسمی - اجتماعی و روانی متهم در اثنای مطالعات و دادرسی برای تعیین واکنش مناسب جزایی اعم از مجازات یا اقدامات تأمینی است. علمای دادرسی کیفری از جمله صفات ممیزه دادرسی کیفری از مدنی را لزوم عنایت به شخصیت متهم در دادرسی کیفری برخلاف دادرسی مدنی ذکر کرده‌اند (آخوندی، ۱۳۷۵ ش. ج ۱، ص ۱۱). رعایت قاعده مزبور لازمه عنایت به هدف اصلاحی - تربیتی و بازسازگارکردن اجتماعی متهمان در اعمال مجازات‌ها است.

مطابق این اصل، قاضی باید با توجه به عوامل مربوط به فرد همچون سن، جنس، میزان سلامت عقل، عوامل خارج از اراده فرد مانند اضطراب، اجبار و اکراه؛ و همچنین اصل تناسب بین عمل ارتكابی (جرم) و کیفر، در میان انواع گزینه‌های کیفری، گونه‌ای را برگزیند که هم عدالت اجرا شود و هم اهداف مجازات‌ها بهتر تأمین گردد. لازمه تحقق اصول فردی کردن مجازات‌ها تهیه پرونده شخصیت است که با ملاحظه آن بتوان کیفری متناسب با وضعیت و شخصیت مجرم اعمال کرد.

در دیدگاه علی علیه السلام روش برخورد با مجرم، تابع نوعی از نگرش است که در آن باید به عنصر جنسیتی، روانی و ذهنی متهم توجه داشت. بنابراین نحوه برخورد ایشان با زنان در عین صلابت و اجرای عدالت، عاری از هرگونه خشونت و متناسب با شرایط آن زن بود. امام مجازات بیماران، زنان حیاض، مستحاضه، و حامله را به تأخیر می‌انداختند و می‌فرمودند: «اجرای حد بر چهار دسته از زنان تا وقت معینی به تأخیر انداخته می‌شود زن مستحاضه، حیاض، و نفساء تا پاک شود و زن باردار تا وضع حمل نماید» (نوری، ۱۴۱۱ ق، ج ۸، ص ۱۷). این ملاحظات دقیق قضایی امیرمؤمنان نسبت به شرایط خاص جسمانی زنان در نظام‌های حقوقی پیشرفته امروزی نیز بی‌همتا و شاذ است.

۱-۳. توجه به شرایط جسمانی خاص زنان: در عصر حکومت عمر، زن بارداری را پیش عمر آوردند؛ و آن زن خودش اعتراف به زنا و فجور کرد؛ و عمر امر کرد تا وی را رَجُم (سنگساران) کنند. در این حال علی علیه السلام به آن زن برخورد کرد؛ و گفت: «گناه این زن چیست؟! گفتند: عمر امر به رَجُم او کرده است». علی علیه السلام آن زن را برگردانید؛ و به عمر گفت: «تو امر کردی که او را سنگسار کنند؟! عمر گفت: «آری! خودش در نزد من اعتراف به زنا و فجور کرد». امام علی علیه السلام به عمر گفتند: «چنین فرض کن که تو را اقتدار و تسلطی بر این زن هست؛ ولی آیا اقتدار و تسلطی هم بر جنین و طفلی که در شکم اوست داری؟! در حالی که خداوند تعالی می‌گوید: هیچ آدم گنهکار و مسئولی، بار گناه دیگری را بر دوش نمی‌کشد». عمر گفت: «پس با این زن چه کنم؟! ایشان گفتند: «او را در مراقبت و محافظت بدار تا وضع حمل نماید، پس از آنکه فارغ شد و کسی را یافتی که بچه او را کفالت کند، و از عهده پرورش و شیر و اُمور او بر آید؛ آنگاه حد را بر او اجرا کن! اتفاقاً این زن در هنگام وضع حمل از دنیا رفت». این واقعه یکی از مواضعی بود که عمر اعتراف کرد: «اگر علی نبود عمر هلاک شده بود. من زنده نباشم در مشکله‌ای که پیش آید، و برای حل آن اَبوالحسن نباشد» (امینی، ۱۴۱۶ ق ج ۶، ص ۱۱۱؛ ابن

شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۱، ص ۴۹۴؛ مفید، ۱۴۱۴ ق، ص ۱۱۲). در خاتمه روایت وارد است که آثار غم و اندوه از چهره عمر برطرف شد، و حکم درباره این مورد را به امیرالمؤمنین علیه السلام سپرد.

این جلوه بی نظیر حمایت قضایی از زنان و رعایت ویژگی های جنسیتی ایشان تا بدان جا است که نه تنها دوستان، بلکه دشمنان امام علی علیه السلام را بهت زده کرده و آنان را وادار به اعتراف به حقانیت و برتری علی علیه السلام می کند. این ویژگی عدالت علوی حمایت ایشان از زنان است؛ در زمانی که شخص نخست حکومت اصول اولی قضایی را نادیده انگاشته و حکم رجم زن را صادر می کند، حضرت با وجود سکوت سیاسی در مسأله ورود کرده و با تبیین امر به احقاق حق می پردازند.

۲-۳. توجه به جنون به عنوان عامل رافع مسئولیت کیفری: نمونه دیگری را شیخ مفید در إرشاد روایت کرده است که در عصر خلافت عمر، مردی با زن دیوانه ای عمل زنا و فجور کرد؛ و بینه و شهود بر علیه این زن بر این عمل اقامه شد. عمر امر کرده بود برای اجرای حد، وی را تازیانه زنند. در حالی که او را برای جلد (تازیانه زدن) می بردند، امام علی علیه السلام به او روی کرد، و گفت: «چه شده است که این زن دیوانه را که از آل فلان است؛ به علف و شدت می کشند و می برند؟! به آن حضرت گفتند: «مردی با او عمل فجور انجام داده و گریخته است؛ و اینک بینه و شهود علیه او اقامه شده است؛ و عمر امر به تازیانه او کرده است».

حضرت علی علیه السلام به آنها گفتند: «او را بسوی عمر برگردانید؛ و به عمر بگوئید: آیا نمی دانی که این زن، مجنون از آل فلان است؟ و رسول خدا، در تمام دوران دیوانگی تکلیف را از شخص دیوانه برداشته است تا زمانی که به عقل بیاید. این زن در این عمل مغلوب عقل و نفس خود بوده و بدون ادراک و تعقل انجام داده است».

زن را به پیش عمر برگردانیدند؛ و گفتار حضرت را به او گفتند. عمر گفت: «خداوند هم و غم را از علی بردارد، و در مشکلات او فرج نماید؛ حقاً و تحقیقاً نزدیک بود که من در اجرای حد تازیانه زدن بر این زن هلاک شوم. و عمر حد را از این زن برداشت» (مفید، ۱۴۱۴ ق، ص ۱۱۲؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۱، ص ۴۹۷؛ امینی، ۱۴۱۶ ق، ج ۶، ص ۱۱۳؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۲۲ ق، ج ۲، ص ۵۹؛ بیهقی، ۱۴۱۴ ق، ج ۸، ص ۲۶۴؛ عسقلانی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۲، ص ۱۰۱).

باری حدیث رفع قلم را که حضرت علی علیه السلام از رسول خدا، در این مورد بیان کرده اند؛ جمهور علمای شیعه و عامه در کتب خود آورده؛ و آن را اصل استدلال بر عدم مؤاخذه و تکلیف نسبت به دیوانه

و صغیر و شخص به خواب رفته قرار داده‌اند؛ و مدرک فتوای آنها همین روایت است؛ البته به ضمیمه احادیث دیگری که در موارد شخصیه از ائمه علیهم السلام روایت شده است (بیهقی، ۱۴۱۴ ق، ج ۸، ص ۲۶۵).

۳-۳. توجه به اضطرار به عنوان عامل موجهه جرم: در دوران خلیفه دوم، زنی به زنا اعتراف کرد و اصرار داشت حد زنا بر او جاری شود تا از عذاب الهی در امان بماند. خلیفه هم به مجازات زن فرمان داد. در این میان علی علیه السلام وارد دعوا شدند و به خلیفه گفتند: «از زن پرسید در چه شرایطی و به چه علت مرتکب این عمل شده بود؟ زن گفت: «تشنه در بیابان مانده بودم که چادری از دور دیدم؛ وارد چادر شده و تقاضای آب کردم. مرد داخل چادر، آب نداد و قصد تجاوز به من را داشت که از خیمه بیرون آمدم، اما این بار تشنگی مرا بی تاب کرد و چشمانم سیاهی رفت، در این حالت بود که به گناه تن دادم». امام علی علیه السلام فرمود: «این، همان اضطراری است که در قرآن کریم حد آن برداشته شد، او را رها کنید» (صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۴، ص ۳۵؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ق، ج ۱، ص ۷۴).

۳-۴. توجه به اصلاح و بازپروری مجرم: صاحب کتاب فقه الامام جعفر الصادق علیه السلام می‌گوید: در روایات آمده است که امام مکلف است زن زناکار را به ازدواج مردی در آورد تا از وقوع زنا او جلوگیری کند. امام صادق علیه السلام فرمود: «علی علیه السلام در مورد زنی که زنا کرده و از اطاعت خدا سرپیچی کرده است به این گونه قضاوت کرد که امام مسلمین همان طور که شتر رم کننده را با عقال به بند می‌کشد، زانیه را باید به ازدواج مردی در آورد». منظور از امام مسلمین از اینجا دولت اسلامی و کنایه از عقال مردی قدرتمند است که نیاز جنسی زن را ارضا، و وی را از ارتکاب به زنا منع می‌کند. با این منطق عاقلانه است که بدون توسل به موعظه و نصیحت کردن و مجازات و سرزنش کردن، از فحشا و ارتکاب جرم جلوگیری به عمل می‌آورد (مغنیه، ۱۴۰۳ ق).

از نمونه‌های ذکر شده عمق عنایت امام علی علیه السلام در تحقق هدف اصلاحی مجرمان، اعم از زن و مرد، از طریق بررسی جنسیت، شخصیت و شرایط متهم در تعیین واکنش جزایی، به دست می‌آید و اثبات می‌کند این شیوه از قضاوت، قرن‌ها قبل از تحول دادرسی کیفری در گرایش به امر مذکور توسط امام علی علیه السلام اجرا می‌شده است.

۴. اصل کرامت انسانی و منع خشونت و شکنجه

اصل کرامت انسانی در برخورد با متهمان و مجرمان، خصوصاً زنان، از اهمیت ویژه‌ای در قضاوت-های امام علی علیه‌السلام برخوردار است. براساس قضاوت‌های متعددی که از ایشان در تاریخ دادرسی اسلام به ثبت رسیده، در سیره و روش قضایی ایشان هرگز از اعمال اذیت و آزار جسمی (مانند تنبیه بدنی و سایر انواع شکنجه مانند گرسنگی دادن) و آزار روانی (مانند دشنام دادن، ترساندن، اجبار و هرگونه رفتار غیر انسانی) استفاده نمی‌شود. روش امام علی علیه‌السلام در برخورد با مجرمان و متهمان به گونه‌ای بوده‌است که نه تنها آنها را به اعتراف و اقرار وادار نمی‌کرد، بلکه آنان را از اعتراف و اقرار به جرایم حدود الهی برحذر می‌داشت و از شنیدن اقرار و اعترافات آنان خودداری می‌کرد تا جرم و گناه بر ایشان ثابت نشود و حکم خدا و مجازات متوجه ایشان نشود و رنج و زندان نبینند. یعنی در واقع در ثبوت جرم و مجازات برای مردم، تسامح به خرج می‌داد و از اعتراف و ثبوت جرم و تحمل مجازات جلوگیری می‌کرد ولی آنجا که حد و تعذیر ثابت می‌شد در اجرای آن کوچکترین اغماض و تسامح را روا نمی‌داشت.

۴-۱. صیانت از آبروی متهم: روایت شده‌است زنی باردار به نزد امام علی علیه‌السلام می‌شتابد و اقرار به گناه می‌کند و درخواست تطهیر می‌کند. با این استدلال که عذاب دنیا بسی آسان‌تر از عذاب اخروی است. حضرت فرمودند: «از چه چیزی تو را تطهیر سازم؟ عرض کرد: «من زنا کرده‌ام». حضرت فرمودند: «آیا تو حین ارتکاب عمل همسردار بوده‌ای؟» عرض کرد: «آری». حضرت فرمودند: «آیا همسرت حاضر بود یا غایب؟» زن گفت: «حاضر بود». حضرت فرمودند: «تو رهایی تا حمل خود را زمین گذاری». زن پس از مدتی بعد مراجعه کرد و تقاضای تطهیر کرد. امام خود را به تجاهر زده و پرسیدند از چه تو را تطهیر نمایم؟ زن شرح ماجرا کرد و حضرتش دوباره همان سؤال‌ها را از وی کرد و همان پاسخ‌ها را گرفت و سپس فرمود: «تو رهایی تا فرزندت را دو سال کامل شیر دهی». زن پس از دو سال بار سوم مراجعه کرده و تقاضای خود را تکرار کرد. مجدداً حضرت پس از اظهار تغافل سؤالات خود را تکرار کرد و جواب‌های مکرر را بازپس گرفت. حضرت فرمود: «تو رهایی تا فرزندت را کفالت و سرپرستی کنی، تا عاقل گشته و بتواند خود بخورد و بیاشامد، از بلندی سقوط نکند و در چاهی واقع نگردد». اما در بازگشت زن، فردی کفالت فرزند زن را قبول کرد و زن مجدداً نزد حضرت بازگشت و دوباره همان تجاهر و پاسخ‌ها تکرار شد و زن اقرار چهارم خود را عنوان کرد. چهره حضرت از شدت ناراحتی به سرخی گرائید و آن فرد را به خاطر کفالت بی‌موقعش توبیخ کردند. آنگاه دستور سنگسار زن

را دادند و وی را سنگسار کردند (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۱۴۵؛ طوسی، ۱۳۹۰ ق؛ ج ۳، ص ۸۶ صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۴، ص ۱۶۸؛ برقی، ۱۴۱۳ ق، ج ۲، ص ۱۲۳).

۴-۲. مبارزه با خشونت در امر قضا: پاس داشت کرامت انسان‌ها فارغ از زن یا مرد بودن توسط حضرت، در شرایط و زمانه‌ای بود که خشونت و شکنجه و ضرب و جرح زنان امری رایج بوده، و خلیفه دوم به اجماع شیعه و سنی سابقه طولانی و درخشانی در این خصوص داشت (نیشابوری، ۱۴۱۲ ق؛ ج ۴، ص ۱۹۴؛ ابن الاثیر، ۱۳۶۷ ش، ج ۳، ص ۷۹؛ و الطبری، بی تا، ج ۲، ص ۵۷۰). خشونت این فرد نسبت به زنان تا بدانجا بود که صرف احضاریه وی موجب رعب و وحشت شده و باعث سقط جنین می‌شد.

عمر باخبر شد که زنی آوازه‌خوان وجود دارد که مردان در مجلس او شرکت می‌کنند. پس عمر آن را منکر و ناپسند شمرد و کسی را به سراغ آن زن فرستاد. به آن زن گفتند: «عمر تو را برای پاسخگویی نزد خود خوانده». آن زن پس از شنیدن این سخن متحیر شد و گفت: «وای بر من، عمر را چه شده؟! سپس راهی شد تا پیش عمر برود، ولی در بین راه از شدت هول و هراس درد زایمان او را گرفت و داخل خانه ای شد، و فرزندی را که در رحم داشت سقط کرد. کودک نیز گریه‌ای کرد و بعد از آن مُرد. این خبر به عمر رسید و او در این رابطه از اصحاب پیامبر مشورت خواست. بعضی از اصحاب به عمر گفتند: «چیزی بر گردن تو نیست همانا تو راهنما، معلّم و ادب‌کننده هستی». (یعنی به عنوان حاکم اسلامی حق مواخذه داشتی و در برابر سقط جنین مسئول نیستی). در این بین امام علی علیه السلام ساکت بود. عمر رو به او کرد و گفت: «ای علی تو چه می‌گویی؟» حضرت فرمود: «اگر ایشان براساس رأی و اجتهاد خودشان نظر می‌دهند، همانا رأیشان اشتباه و خطاست، و اگر به خاطر رضایت و خشنودی تو نظر می‌دهند بدان که دلسوز تو نیستند و تو را نصیحت نمی‌کنند. نظر من این است که دیه آن فرزند بر گردن تو است؛ زیرا تو آن زن را ترساندی و او فرزندش را در راه آمدن به سوی تو سقط کرد». آن‌گاه عمر علی علیه السلام را تصدیق کرد (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۳۷۴؛ طوسی، ۱۴۰۱ ق، ج ۱۰، ص ۳۱۲، ح ۱۱۶۵؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۶۶؛ ابن جوزی، بی تا، ص ۱۱۷؛ ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸-۱۳۸۴ ق، ج ۱، ص ۱۷۴).

این همان سیره علوی است که از احقاق حق کودک سقط شده بر اثر ترس مادر از دستگای قضایی اصرار کرده، و روش ارعاب و تهدید را غیر عادلانه و خارج از اختیارات نظام حکومتی می‌داند.

۳-۴. منع از شکنجه در اقرار: نمونه دیگر آنکه زن بارداری را پیش عمر آوردند که خودش اعتراف به زنا و فجور کرد؛ و عمر امر کرد تا وی را رجم کنند. امام علی علیه السلام آن زن را برگردانید؛ و به عمر فرمود: «تو امر کردی که او را سنگسار کنند؟ عمر گفت: «آری! خودش در نزد من اعتراف به زنا و فجور کرد.» حضرت فرمود: «شاید تو با شدت و تندی او را زجر کردی؛ و یا آنکه او را ترسانیده‌ای تا اقرار و اعتراف کرده است؟» عمر گفت: «آری! اینطور بوده است.» سپس امام علی علیه السلام فرمود: «آیا نشنیده‌ای از رسول خدا که می‌گفت: هر اعتراف و اقراری که پس از شکنجه جسمی و یا روحی تحقق پذیرد، از درجه اعتبار ساقط است؛ و بر آن معترف، حد نمی‌توان جاری کرد. تحقیقاً هرکس را در قید و زنجیر بیندازی؛ یا در زندان کنی؛ یا او را تهدید کنی، تا اقرار و اعتراف به گناه کند، اقرار و اعتراف او اعتبار ندارد» (حر عاملی، بی تا، ج ۱۸، ص ۳؛ نوری، ۱۴۱۱ ق.ج ۱۸، ص ۲). عمر پس از شنیدن این گفتار زن را رها کرد و پس از آن گفت: «زنان روزگار عاجزند از اینکه بتوانند همانند علی بن ابی طالب را بزنند. اگر علی نبود، عمر در هلاکت افتاده بود» (إربلی، ۱۴۰۱ ق، ص ۳۳).

در فقه امامیه هرگونه اکراه برای اخذ اقرار توسط هرکس که باشد ممنوع است و اقرار مأخوذه متعاقب اکراه هیچ‌گونه نفوذ حقوقی ندارد. بنابراین هرکس را بزنند و شکنجه کنند و یا او را بترسانند و اکراه بر اقرار کنند، علاوه بر آنکه این امور قبل از ثبوت جرم، حرمت شرعی دارد، نیز موجب تنفیذ اقرار نمی‌شود (شهید ثانی، ۱۴۱۰ ق، ج ۳، ص ۳۰۲؛ شهید اول، ۱۴۱۷ ق، ج ۲، ص ۱۹۳؛ النجفی، بی تا، ج ۳۷، ص ۱۲۱؛ الحسینی الشیرازی، ۱۴۰۹ ق، ج ۴۷، ص ۱۹۷).

حفظ کرامت و نجابت انسان‌ها خصوصاً زنان ک قوام نسل آدمی به ایشان استوار است، ایجاب می‌کند که از هرگونه عمل پست، که موجب خواری و خفت ایشان می‌شود بپرهیزند. بر این اساس امام علی علیه السلام درباره زنی که نذر کرده بود بر روی چهار دست و پا به دور خانه کعبه طواف کند، فرمود: «باید چهارده دور طواف کند. ۷ مرتبه برای دستپايش و هفت مرتبه برای پاهایش» (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۱، ص ۴۲۹).

۵. تبیین و تأسیس ادله اثبات دعاوی

حضرت علی علیه السلام نیز در راستای احقاق حق و اجرای عدالت، نه تنها به ادله و امارات معتبر قانونی استدلال فرموده و از این طریق میراثی گران‌بها برای دنیای حقوق به یادگار گزارده؛ بلکه در مواردی برای حمایت از حق مظلوم به تأسیس امارات قانونی با استناد به آیات و عقل پرداختند. حضرت

با راهکارهای پیامبر اسلام نخستین و آخرین قاضی موفق بود که در قضاوت و داوری حداکثر استفاده را از قرآن کریم می‌برد. از قرآن کمک می‌گرفت و با راهکارهای قرآن مشکلات قضائی را برطرف می‌کرد. از قرآن می‌پرسید و با قرآن به داوری می‌نشست. از آن جمله مواردی بود که به واسطه علم الهی حضرت و استدلالات متقن ایشان زنان از حکم ناروا نجات یافته و در مواردی هم به دلیل نابخردی حاکمان وقت و عدم مراجعه به این کیمیای هستی، زنانی بی‌گناه به کام مرگ رفته‌اند.

۵-۱. **استناد به قاعده فراش:** شیخ مفید در إرشاد، از یونس بن حسن، روایت می‌کند که زنی را به پیش عمر آوردند که ۶ ماهه فارغ شده بود؛ و عمر اراده کرد که او را سنگسار کند. در این حال امام علی علیه السلام به عمر گفت: «اگر این زنان با تو به کتاب خدا در این مورد منازعه و مباحثه کند؛ حتماً بر تو غالب خواهد شد. خداوند تعالی می‌گوید: مدت زمان بارداری و حمل انسان در شکم مادر، و مدت زمان از شیر بازگرفتن او سی ماه است؛ و نیز می‌گوید: مادران شیرده، باید اولاد خود را دو سال تمام شیر بدهند؛ از برای آن کس که بخواهد شیر دادن را تمام و کامل نماید، و بنابراین چون زن دوران شیر دادن خود را در دو سال می‌گذراند، که بیست و چهار ماه است؛ و از طرفی مجموع زمان دوران حمل و بارداری، و زمان دوران شیر دادن سی ماه است؛ حتماً خصوص زمان حمل و بارداری، از مجموع این دو دوران، شش ماه می‌شود». عمر چون این سخن را از ایشان شنید؛ زن را رها کرده؛ و این حکم ثابت ماند، و صحابه و تابعین و کسانی که از امام علی علیه السلام این حکم را اخذ کرده‌اند؛ تا همین امروزی که ما در آن زیست می‌کنیم؛ بدین حکم عمل کرده‌اند (مفید، ۱۴۱۴ ق. ج ۱، ص ۲۰۶؛ بیهقی، ۱۴۱۴ ق. ج ۷، ص ۷۲۷، ح ۱۵۵۴۹؛ الخوارزمی، ۱۴۳۲ ق. ج ۹۵، ص ۹۴).

همچنین ابن شهر آشوب نقل می‌کند که هیشم فردی از جمله لشکریان اسلام بود؛ چون از سفر باز آمد شش ماه پس از آمدنش، همسر او بچه‌ای به دنیا آورد. هیشم این بچه را از آن زن منکر شد، و او را نزد عمر آورد؛ و داستان را برای او بازگو کرد. عمر امر کرد تا زن را رجم کنند. قبل از اینکه رجم واقع شود امام علی علیه السلام خود را به زن رسانیده؛ و سپس به عمر گفت: «قدری عنان نفس خود را بازدار، خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: بارداری و از شیرگرفتن او سی ماه است و همچنین می‌گوید و مادران فرزندان خود را دو سال تمام (بیست و چهار ماه) شیر دهند؛ و بنابراین مجموع حمل و رضاع سی ماه است.» عمر گفت: «اگر علی نبود عمر هلاک شده بود.»، و زن را آزاد کرد؛ و آن طفل هم ملحق

به پدر کرده؛ حکم نسب برقرار کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۶۵؛ القرطبی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱۶، ص ۱۹۳؛ فخر رازی، ۱۴۱۱ ق، ج ۷، ص ۵۰۴).

نظیر این قضیه در زمان حکومت عثمان اتفاق افتاد، که در کتب معتبر شیعه و سنی روایت شده است. مردی از قبیله جهنی، زنی را نزد عثمان آورد و گفت: «من این زن را نکاح بستم و زفاف کردم. چون شش ماه تمام شد این فرزند را به دنیا آورد و این کودک جز از زنا نیست». عثمان فرمان داد تا او را ببرند و سنگسارش کنند این خبر به گوش امام علی علیه السلام رسید. ایشان نزد عثمان آمدند و گفتند: «ای عثمان چرا زنی بی گناه را رجم خواهی کرد مگر یاد نداری که خداوند در قرآن مجید می فرماید: مدت شیر خوردن طفل دو سال است و در جای دیگر می فرماید: مدت بارداری و شیر دادن به کودک سی ماه است. از این می توان دانست که اقل مدت حمل شش ماه است». عثمان چون این کلمات را شنید دانست که حکم بر خطا کرده است. کسی را فرستاد تا آن زن را از رجم نجات داده و بازگرداند، اما وقتی رسیدند که آن زن بی گناه زیر سنگ ها جان داده بود (یعقوبی، ۱۳۵۸ ش، ج ۲، ص ۷۰؛ امام مالک، ۱۳۲۰ ق، ج ۲، ص ۸۲۵؛ احمد حنبل، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۱۰۴).

با مشاهده چنین دغدغه ای از امام علی علیه السلام در راستای حمایت از حقوق زنان و احیای عدالت در حق ایشان، حتی در دورانی که ایشان به ظاهر هیچ مسئولیت حکومتی نداشتند، چگونه می توان برخی ادعاها را پذیرفت که حضرت نسبت به جنس زن بدبین و بی اعتنا بوده اند؟ آیا به شهادت تاریخ این بی توجهی و خشونت نسبت به زن منتسب به جبهه مخالف حضرت نبوده است؟

۵-۲. **استناد به قاعده اقدام:** نمونه دیگر تأسیس حکم توسط حضرت علی علیه السلام، سه زن بازیگر بودند که در یک محفل زنانه نمایش اجرا می کردند، بدین گونه که می رقصیدند و بر دوش هم سوار شده و تماشا کنندگان را سرگرم می داشتند. یک شب در حین نمایش یکی از زن ها بر دوش زن دیگری سوار شده بود تا برنامه تفریحی را اجرا کند. زن سوم که پهلوی شان ایستاده بود از بازوی زن دوم که سواری می داد بعنوان شوخی یا بعنوان ایفا نقش خود نیشگون گرفت. زن دردش آمده، از جایش پرید و آن یکی که بر پشتش سوار بود با سر به زمین افتاد و گردنش شکست و یک قضیه جنحه ای به وجود آمد.

رسول اکرم دستور فرمودند این داوری را به حضور علی علیه السلام ببرند و ایشان فتوی دادند که: «دیه گردن شکسته باید به سه بخش تقسیم شود، زیرا مسؤول این جنحه هر سه تایشان هستند؛ آن زنی که نیشگون گرفت و آن زن که سواری می داد باید هر کدام یک سوم دیه را به آن زن ضربه دیده تسلیم کنند».

گفته شد: «یا علی مگر آن ضربت دیده در شکستگی گردنش گناهی دارد؟» فرمودند: «در این بازی هر سه شرکت کرده بودند و هر سه مسئول حوادث این بازی خواهند بود (بنابراین) مجنی علیه خودش در هلاک خودش اقدام کرده است». چون این خبر به رسول خدا رسید، امضا کردند و گواهی دادند که حکم درستی است (مفید، ۱۴۱۴ ق. ص ۱۰۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹، ص ۴۸۲؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۱، ص ۴۸۷؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷ ش، ج ۴، ص ۴۰؛ صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۴، ص ۱۲۵؛ طوسی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۰، ص ۲۴۱). این مورد از جمله مواردی بود که پیامبر اکرم صحت قضاوت و دقت حکم حضرت علی علیه السلام در باب زنان را به همگان نشان داده و آن را تأیید کردند.

۳-۵. استناد به قاعد قرعه: مورد دیگر تحسین و تأیید پیامبر، روایت شیخ مفید است درباره کنیزکی که دو تن به صورت مشارکت او را خریده بودند و هر دو در یک طهر به خاطر علم نداشتن به تحریم این کار، با آن کنیزک مجامعت کرده بودند، آن حضرت برای آنکه بچه را به یکی از آن دو واگذار کند بین آنان قرعه انداخت و بچه را به کسی سپرد که به نام وی قرعه افتاده بود، و او را واداشت تا نیمی از قیمت آن بچه را به شریکش بپردازد. زیرا این طفل، فرزند کنیز بود.

خبر این داوری به گوش رسول خدا رسید و آن حضرت آن را امضا و تأیید کرد و همین حکم را در اسلام مقرر داشت و فرمود: «سپاس خداوندی راست که در میان ما اهل بیت، کسی را قرار داد که بر سنت داود علیه السلام و شیوه او در قضاوت، به داوری می پردازد و مقصود آن حضرت از این عبارت آن بود که علی علیه السلام داوری های خود را مانند داوود به مدد الهامات خداوندی به انجام می رساند.» (مفید، ۱۴۱۴ ق. ج ۱، ص ۱۹۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۰، ص ۲۴۵).

همچنین ابن شهر آشوب در مناقب روایت کرده است که امام علی علیه السلام در یمن بود، دعوایی در نزد آن حضرت اقامه شد. در آنجا سه تن بر سر کودکی به مخاصمه پرداخته بودند و هر یک از آنان گمان می کرد که در دوره پیش از اسلام در یک طهر با مادر این کودک نزدیکی کرده و بنابراین کودک متعلق به اوست. ایشان برای حل مشکل بین آنان قرعه انداخت و به آن کسی که نام او در قرعه درآمده بود دستور داد تا دو سوم دیه را به دیگر مخاصمان دهد. نحوه داوری علی علیه السلام در این باره به گوش پیامبر رسید و آن حضرت فرمود: «سپاس خداوندی را که در میان ما اهل بیت کسی را قرار داد که به شیوه داوود به قضاوت می پردازد» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۵۴).

۴-۵. پذیرش دادخواهی مستند زنان: در باب اعتماد به کلام زنی که با استناد به یک سند مکتوب از حضرت دادخواهی می‌کرد، آمده است که زنی را نزد خلیفه دوم آوردند که همسر پیرمردی شده بود و پیرمرد از دنیا رفته بود و این زن که از او پسری داشت. پسران پیرمرد به زن تهمت زنا زده و بر آن گواهی می‌دادند، تا پسر زن از ارث پدرشان محروم شود. خلیفه دوم، سخن پسران را پذیرفت و دستور به سنگسار زن داد.

امام علی علیه‌السلام از آن مسیر عبور می‌کردند که نگاه زن به ایشان افتاد و به تظلم خواهی گفت: «ای پسر عم رسول خدا کاغذی دارم». حضرت کاغذ را مطالعه کرده و فرمود: «این زن تاریخ ازدواج با شوهر و تاریخ همبستر شدن با او و کیفیت آن را در این ورقه یادداشت کرده است؛ هر چه زدوتر او را رها کنید». سال‌ها بعد، روزی مولای متقیان آن کودک را با کودکان دیگر به بازی گرفت و در میانه بازی به آن‌ها گفت که بنشینند. همه نشستند. سپس خواست که برخیزند. همه برخاستند، ولی کودک آن زن نتوانست و به ناچار بر دو دست خود تکیه زد و برخاست. در این هنگام امام فرمود: «او فرزند همان پیرمرد است» و کودک را نزد خود خواند و سهم او را از ارث پدر پرداخت کرد و بر تمام برادرانش حد افترا جاری ساخت و در جواب تعجب خلیفه دوم فرمود: «از تکیه پسر بر دست‌ها، ضعف پیرمرد را دریافتیم» (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۴۲۴، ح ۷؛ طوسی، ۱۴۰۱ ق، ج ۶، ص ۳۰۶، ح ۸۵۰؛ صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۲۴، ح ۳۲۵۴؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۶۹)!

این‌گونه روایات مشخص می‌سازد که امام علی علیه‌السلام به ادله قانونی و مستندات معتبر شاکی و متشاکی، فارغ از جنسیت، خواه مذکر باشد خواه مؤنث، توجه فرموده و در شرایط اعتبار، براساس آن حکم صادر می‌فرمودند. بنابراین هیچ‌گاه آن سیره ایشان دیده نشده است که ادله یک زن را صرفاً به جرم زن بودن و نقصان درایت و ایمان نپذیرند، بلکه در همین ماجرای مذکور نه تنها ادله وی را پذیرفتند، بلکه مردان قاذف را نیز به‌سزای عملشان کیفر داده، و همچنین ناکارآمدی نظام قضایی وقت را در احیای حقوق زنان بیش از پیش روشن کردند.

۶. کاربرد دستاوردهای علمی در کشف حقیقت قضایی

به استناد قول مشهور فقهای امامیه علم قاضی یکی از ادله اثبات دعوی است، و امروزه استفاده از ابزارهای علمی و کارشناسان رسمی برای اظهارنظر درباره مسائل مختلف علمی و فنی در محاکمات

قاعده‌ای اساسی محسوب می‌شود. حال این سؤال مطرح شود که آیا قاضی برای کشف حقیقت قضایی مجاز به استفاده از ابزارهای علمی است.

از جمله امتیازات قضاوت‌های امام علی علیه السلام در این است که ایشان همزمان بر ادله شرعی و ادله علمی تکیه می‌کردند. ایشان همچنان که براساس بینه و سوگند و قسامه که ادله شرعی است، قضاوت می‌کردند؛ در قضایای پیچیده، برای کشف حقیقت و رسیدن به واقعیت، روش‌های گوناگون علمی را به خدمت می‌گرفتند.

۱-۶. **استناد به آزمایش‌های تجربی در اثبات جرم:** به‌عنوان نمونه زنی فتنه‌گر شیفته و دل‌باخته نوجوانی از انصار شد، ولی هرچه کوشید جوان پرهیزکار را جلب‌کند نتوانست، از این رو درصدد انتقامجویی برآمده و تخم مرغی را شکسته با سفیده آن جامه خود را آلوده ساخت و بدین وسیله جوان پاکدامن را متهم کرد. او را نزد عمر برده و گفت: «ای خلیفه! این مرد مرا رسوا کرده است».

عمر تصمیم گرفت جوان انصاری را عقوبت دهد، مرد پیوسته سوگند یاد می‌کرد که هرگز مرتکب فحشایی نشده است و از عمر می‌خواست تا در کار او دقت کند، اتفاقاً امام علی علیه السلام در آنجا نشسته بودند، عمر به آن حضرت روکرده و گفت: «یا علی! نظر شما در این قضیه چیست؟» آن حضرت به سفیدی جامه زن به دقت نظر افکنده و فرمود آبی بسیار داغ روی آن بریزند و چون ریختند جامه بسته شد، پس امام برای فهماندن حاضران اندکی از آن را در دهان گذاشت و چون طعمش را چشید آن را به دور افکند و سپس به زن رو کرده، او را سرزنش کرد تا این که زن به گناه خود اعتراف کرد و از این راه مکر و خدعه زن آشکار شد و به برکت آن حضرت، مرد انصاری از عقوبت رها شد (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۴۲۲؛ طوسی، ۱۴۰۲ ق، ج ۶، ص ۳۰۴؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۶۷).

در واقع حضرت با ترتیب دادن یک آزمایش علمی ساده حقیقت را افشا کرده و زن خاطی را رسوا ساختند. همچنین از این روایت می‌توان چنین نتیجه گرفت که عدالت علوی ایجاب می‌کرد که زنان متهم نیز در صورت اثبات جرم مجازات شوند. جلوه حق و انصاف امام، در عطف و رعایت حال غیر مجرمان و افراد بی‌گناه است، نه اینکه طرفدار زنان بزهکار و حيله‌گر است.

۲-۶. **استناد به حقایق علمی در تشخیص حق:** مردی دو کنیز داشت، اتفاقاً هر دو با هم فرزند به دنیا آوردند، یکی پسر و دیگری دختر، کنیزی که دختر زاییده بود دخترش را در جای پسر خوابانیده و پسر را در آغوش گرفت و گفت پسر فرزند من است، مادر پسر هم می‌گفت پسر فرزند من است. خصومت را

به نزد امام علی علیه السلام بردند. امام دستور دادند شیر آنها را بسنجند و فرمودند: «شیر هر کدام که سنگین تر است پسر از اوست» و بدین ترتیب ماجرا را فیصله دادند (حر عاملی، بی تا، ج ۱۸، ص ۲۱۰، ح ۶؛ طوسی، ۱۴۰۱، ق، ج ۶، ص ۳۱۵، ح ۸۰).

مورد دیگر استفاده از ابزار علمی ماجرای نه یا ده برادر از قبایل عرب بود که تنها یک خواهر داشتند و بسیار به او علاقمند بودند، آنان به خواهر می گفتند: «هر چه خداوند به ما روزی می دهد نزد تو می - سپاریم و تو ازدواج نکن، زیرا به غیرت ما نمی گنجد که تو ازدواج نمایی». خواهر با آنان موافقت کرد و به خدمتگزاری آنان پرداخت. برادران نیز خواهر را گرامی می داشتند، تا اینکه روزی خواهر پس از پاکی ماهیانه برای غسل کردن بر سرچشمه آبی رفت و در میان آب نشست، اتفاقاً زالویی در جوف او داخل شد و پس از مدتی زالو بزرگ شده و شکم زن بالا آمد، برادران پنداشتند که خواهر باردار شده و به آنان خیانت کرده است، تصمیم گرفتند او را بکشند، ولی بعضی از آنان ممانعت کرده، گفتند او را نزد علی بن ابی طالب می بریم، خواهر را نزد امام علی علیه السلام برده و ماجرا را شرح دادند. امیرالمومنین فرمودند طشتی پر از لجن برایم بیاورید و به زن دستور دادند میان طشت بنشینند و در آن حال زالو از جوف زن بیرون آمد و در میان طشت قرار گرفت. برادران چون این تدبیر و علاج حیرت آور را دیدند، گفتند: یا علی! تو پروردگار ما هستی و تو غیب می دانی! امیرالمومنین آنان را از این گفتار منع کرده و به آنها فرمود: «رسول خدا از طرف خداوند به من خبر داده که این قضیه در این ماه و در این روز و در این ساعت واقع خواهد شد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۴۰، ص ۲۴۲، ح ۲۰). امام علی علیه السلام در موارد بسیاری سبب علم و نبوغ الهی خود را، اخبار و تعلیم پیامبر عنوان کرده و بدین وسیله عدل نبی و وصی برحق بودن خود را اثبات می فرمودند.

در نمونه ای دیگر مردی همسرش را نزد عمر برده و گفت: «خودم و این زنم سیاه هستیم و او پسری سفید زاییده است». عمر به مجلسیان گفت: «نظر شما در این قضیه چیست؟ گفتند: زن باید سنگسار شود؛ زیرا او و شوهرش سیاهند و فرزندشان سفید». عمر دستور داد زن را سنگسار کنند، مأموران زن را به جهت سنگسار می بردند. در بین راه امام علی علیه السلام به آنان برخورد و به زن و شوهر فرمود: «مطلب شما چیست؟ آنان قصه خود را بیان داشتند. آن حضرت به مرد رو کرده و فرمود: «آیا زنت را متهم می سازی؟ گفت: «نه». فرمود: «آیا در حال قاعدگی با او همبستر شده ای؟» گفت: «آری، یک شب ادعا می کرد که قاعده است و من گمان می کردم به جهت سرما عذر می آورد پس با او همبستر

شدم». آن حضرت به زن روکرده و فرمود: «آیا شوهرت در آن حال با تو نزدیکی کرده است؟» گفت: «آری». پس امام علی علیه السلام به آنان فرمود: «برگردید که این فرزند شماست و علت سفید شدنش این است که خون حیض بر نطفه غلبه کرده است و وقتی که بزرگ شود سیاه می گردد». و طبق فرموده آن حضرت پس از بزرگ شدن سیاه شد (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ح ۴۶).

عثمان بن عفان تازه به خلافت رسیده بود. پیرمردی این شکایت به حضور وی برد که من با دختر جوانی ازدواج کرده ام ولی بی آنکه مهر بکارت از وی بردارم حامله شده و مسلم است که این بار را از دیگران برداشته است. عثمان ابتدا فرمان داد متهمه را سنگسار کنند ولی بعد پشیمان شد و از امام علی علیه السلام تقاضا کرد در این مرافع قضاوت فرماید. ایشان از پیرمرد پرسید: «آیا هیچوقت با عروس به یک رختخواب رفته ای؟» گفت: «آری یا ابا الحسن». سپس فرمود: «آیا در هنگامی که برهنه با هم خفته بودید حالت انزال هم به تو دست داده است؟» پیرمرد تصدیق کرد. حضرت فرمود: «این حمل از همان نطفه بوجود آمده و جاذبه رحم بی آنکه بکارت بر طرف شود عمل خود را انجام داده است» (مفید، ۱۴۱۴ ق. ج ۱، ص ۲۱۰؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۲، ص ۳۷۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۰، ص ۲۵۶، ح ۲۹). استفاده از چنین نکات دقیق علمی در قضاوت های حضرت، نه تنها حمایت و احیای حیثیت و آبروی زنان آن عصر بود، بلکه آموزش اصول دادرسی و ترویج حلیت استفاده از علم و ابزار در راستای حصول یقین و اجرای عدالت بود.

۳-۶. استفاده از روان شناسی در کشف واقع: امام در یکی از قضاوت های معروف خود، با استفاده از نکات روان شناسی به کشف حقیقت پرداختند. در زمان خلیفه دوم دو زن، ادعای مادری یک پسر بیچه را داشتند. تمام شیوه های اثبات دعوا، اعم از سوگند و تهدید و نصیحت را به کار برده بودند و به نتیجه نرسیدند. خلیفه دوم، درمانده و ناتوان، آن ها را نزد امام علی علیه السلام فرستاد. امام نه سوگند داد و نه تهدید کرد و نه فشار آورد، بلکه عالمانه و روان شناسانه فرمود: «حال که هر دو بر ادعای خود ثابتید و شاهد و بینه دارید و دست از دعوا بر نمی دارید، من این کودک را با شمشیر دو نیم کرده و در میان شما تقسیم می کنم». ناگهان مادر واقعی کودک، فریاد برآورد: «یا علی! من از حق خود گذشتم؛ کودکم سالم باشد، هر چند در دست دیگران». امام علیه السلام فرمودند: «کودکت را بردار و برو، مادر واقعی کودک تو هستی! که اگر فرزند آن زن بود، دلش می سوخت و حاضر نمی شد تا به بچه صدمه ای وارد شود.»

این جا بود که خلیفه دوم اعتراف کرد: «اگر علی نبود عمر هلاک شده بود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۰، ص ۲۵۲).

نمونه دیگر استفاده از روان‌شناسی حین شهادت شهود، برای اثبات حق دختری بی‌گناه بود. وی در کودکی پدر و مادر را ازدست‌داده و مردی از او سرپرستی می‌کرد که مکرر به سفر می‌رفت. دختر بزرگ شده و به مرتبه زناشویی رسید، همسر آن مرد می‌ترسید شوهرش دختر را به عقد خود درآورد، از این رو حيله‌ای کرد و عده‌ای از زنان همسایه را به منزل خود فراخواند تا او را بگیرند و خود با انگشت، بکارتش را برداشت. پس از بازگشت شوهر زن به او گفت دخترک مرتکب فحشا شده، و زنان همسایه را که در ماجرایش شرکت داشتند جهت گواهی حاضر ساخت. مرد قصه را نزد عمر برد و مطرح کرد، عمر حکم نکرد و گفت برخیزید نزد علی بن ابی‌طالب برویم. امام علی علیه‌السلام به آن زن رو کرد و فرمود: «آیا بر ادعایت گواه داری؟» گفت: «آری، بعضی از زنان همسایه شاهد من هستند»، و آنان را حاضر ساخت. آنگاه حضرت فرمان داد تمام زن‌ها را در حجره‌هایی جداگانه داخل کنند، و آنگاه زن آن مرد را فراخوانده بازجویی کاملی از او به عمل آورد ولی او همچنان بر ادعای خود ثابت بود، پس او را به اتاق سابقش برگرداند و یکی از گواهان را احضار کرد و خود، روی دو زانو نشست و به وی فرمود: «مرا می‌شناسی؟ من علی بن ابی‌طالب هستم. زن آن مرد، بازگشت به حق کرد و او را امان دادم، اینک تو چه می‌گویی؟» زن بر خود لرزید و حقیقت ماجرا را افشا کرد. در این موقع امام علی علیه‌السلام فرمود: «الله اکبر! من اولین کسی بودم پس از حضرت دانیال که بین شهود تفرقه انداخت، از این راه حقیقت را کشف کردم». سپس بر تمام زنانی که تهمت به ناحق زده بودند حد افترا جاری کرد، و زن را وادار کرد تا دیه بکارت دختر چهارصد درهم را به اوپردازد و دستور داد آن مرد، زن جنایتکار خود را طلاق گفته همان دختر را به همسری بگیرد و آن حضرت مهرش را از مال خود مرحمت فرمود (کلینی، ۱۳۵۰، ش، ج ۷، ص ۴۲۶، ح ۹؛ طوسی، ۱۴۰۱، ج ۶، ص ۳۰۸، ح ۸۵۲؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۲۰، ح ۳۲۵۱؛ ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۷۲).

همچنین مرحوم کلینی از عاصم بن حمزة سلولی روایت کرده‌اند که گفت: «از جوانی در مدینه شنیدم که می‌گفت ای بهترین و استوارترین حکم‌کنندگان! تو در میان من و مادرم حاکم باش!» عمر گفت: «ای جوان! چرا مادرت را نفرین می‌کنی؟» جوان گفت: «ای امیر مؤمنان! این مادر من، مرا نه ماه در شکم خود حمل کرده، و دو سال مرا شیر داده است، و اینک که نشو و نما کرده‌ام؛ و خوبی را از بدی

تمیز می‌دهم؛ و دست راستم را از چپم می‌شناسم؛ مرا از خود رانده است؛ و مادری خود را از من انکار کرده است؛ و می‌پندارد که اصلاً مرا نمی‌شناسد! عمر گفت: «مادر این نوجوان را به نزد من بیاورید!» مادر او را با چهار برادر، و با چهل شاهد آوردند که همگی گواهی می‌دادند که این زن، این پسر بچه را نمی‌شناسد، و این نوجوان، جوانی است مدعی و ظالم و متعدی و متجاوز، و خواسته است که آبروی این زن را در بین عشیره و طائفه‌اش ببرد؛ و این زن، از قریش است و اصولاً تا به حال ازدواج نکرده است و باکره است. عمر گفت: «این جوان را بگیرید؛ و به زندان ببرید! تا ما از احوال این گواهان تحقیق به عمل آوریم؛ اگر آنها عادل شناخته شدند، من به این جوان حد خواهم زد، حد کسی که به زنی بهتان زنا می‌زند، و وی را متهم به فسق و فجور کرده است». جوان را گرفتند و به‌سوی زندان می‌بردند، که در بین راه امام علی علیه السلام با آنها برخورد کرد. و جوان فریاد برآورد: «یا ابن عم رسول الله من جوانی هستم مظلوم؛ و این عمر مرا امر به زندان کرده است!» امام علی علیه السلام گفت: «او را به‌سوی عمر برگردانید!» و فرمود مادر این نوجوان را حاضر کنند. سپس به عمر گفت: «آیا به من اذن می‌دهی تا در میان آنها قضاوت کنم؟» عمر گفت: «سبحان الله چگونه اذن ندهم درحالی که از رسول خدا شنیده‌ام که می‌گفت عالم‌ترین شما علی بن ابی طالب است». حضرت به زن رو کرد و گفت: «ای زن! آیا شهودی داری؟» گفت: «بلی»؛ و چهل شاهد او جلو آمدند؛ و همان گواهی ابتدایی خود را در اینجا نیز تکرار کردند. در این حال امام علی علیه السلام گفت: «من در امروز در میان شما دو نفر حکمی می‌کنم که موجب خشنودی پروردگار باشد بر فراز عرش خود؛ و این طریق از حکم را حبیب من رسول خدا به من تعلیم کرده است». سپس به زن گفت: «آیا در امور خودت صاحب اختیار داری؟» زن گفت: «آری! اینان برادران من می‌باشند». حضرت به برادرانش گفت: «آیا امر من در خواهر شما، و در خود شما، جاری و نافذ است؟» همه گفتند: «آری! ای پسر عموی رسول خدا! هر امری که تو درباره ما و درباره خواهر ما بنمائی نافذ است!» در این حال امام علی علیه السلام گفت: «من خدا را گواه می‌گیرم؛ و تمام مسلمانانی را که در این مجلس حضور دارند گواه می‌گیرم که من این زن را به ازدواج و نکاح این جوان به مهریه چهارصد درهم در آوردم؛ و مهریه او را نقداً از مال خودم پرداختم، ای قنبر، درهم‌ها را بیاور!» قنبر چهارصد درهم آورد. و حضرت آنها را در دست جوان ریخت و گفت: «این‌ها را در دامن زنت که برای تو ازدواج کرده‌ام بریز! برخیز و برو! و بسوی ما نیا مگر آنکه آثار و علانم زفاف و عروسی در تو ظاهر باشد؛ یعنی با غسل به نزد ما بیا!» جوان از جا برخاست؛ و به زن گفت برخیز! زن فریاد زد: «ای پسر عموی محمد آتش است آتش است! تو می‌خواهی پسر من با من نکاح کند؟! این پسر سوگند به

خدا پسر من است؛ برادران من مرا به ازدواج شخص پست و بی‌نام و نشانی درآوردند؛ و من از او این پسر را به دنیا آورده‌ام؛ و چون نشو و نما کرد؛ و به رشد و بلوغ رسید؛ مرا امر کرده‌اند که او را از خود نفی کنم و مطرود نمایم. این پسر قسم به خدا پسر من است و دل من از تأسف بر این بیچه بریان شده و جوش می‌زند». راوی می‌گوید در این حال زن دست پسرش را گرفت؛ و روانه شد؛ و عمر با صدای بلند فریاد برآورد: «ای وای بر عمر؛ اگر علی نبود، تحقیقاً عمر به هلاکت در افتاده بود» (کلینی، ۱۳۵۰ ش، ج ۷، ص ۴۲۳، ح ۶؛ طوسی، ۱۴۰۱ ق، ج ۶، ص ۳۰۴، ح ۸۴۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹، ص ۴۸۷؛ امینی، ۱۴۱۶ ق، ج ۶، ص ۱۰۴؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۱، ص ۴۹۳).

در این گونه قضاوت‌ها، حضرت با قراردادن متهم در شرایط خاص روانی باعث می‌شدند که خودش به اقرار و افشای حقیقت دست بزند. در این خصوص تفاوتی میان زن و مرد قایل نبوده و تنها در راستای اجرای عدالت و روشن کردن واقع امور به قضاوت می‌پرداختند. ده‌ها نمونه از این گونه قضاوت‌ها از امام علی علیه‌السلام به جا مانده‌است که آن حضرت از روش‌های علمی و شگردهای مطالعاتی چه در عرصه کشف حقیقت و اقرار به آن و چه در عرصه اجرای احکام و حدود الهی، استفاده می‌کرد.

۷. استفاده از علوم غیبیه

بعضی فقها اعتقاد بر آن دارند که قاضی نمی‌تواند تنها به استناد علم خود حکم کند، بلکه باید طبق ادله قانونی همچون بینات و ایمان قضاوت کند، اما مشهور فقهای امامیه بر آن هستند که قاضی در قضاوت خود آزاد است و از هر طریق و به هر کیفیت که تحصیل علم کرد می‌تواند قضاوت کند (یزدی، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۳).

علم غیب و آگاهی از اسرار نهان یکی از نعمت‌هایی بود که در اختیار امام علی علیه‌السلام قرار داشت که به اذن و اراده خدا در مواقع ضروری از آن استفاده می‌کردند. اگرچه در دادرسی اسلامی اصل استفاده از ادله و امارات قانونی و شهادت و سوگندهاست، و اولیای دین نیز بر همین شیوه میان مردم به داوری می‌پرداختند، اما در موارد نادر به منظور تحقق عدالت اجتماعی و کوتاهی دست متجاوزان و افشای خیانت خائنان، حضرت علی با استفاده از این علوم غیبیه به قضاوت می‌پرداختند. این قسم قضاوت‌ها در زمره کرامات خاصه حضرت بوده، و در اثبات حقانیت و برتری ایشان بر سایر خلق مورد استناد است.

۷-۱. حمایت حقوقی از زنان با استناد به علم غیب: برخی از این گونه قضاوت‌ها در راستای احقاق حقوق زنان و حمایت از ایشان در برابر توطئه و دسیسه برخی مردان است، که با تصور ضعف زنان اقدام به سوء استفاده از شرایط می‌کردند. به عنوان نمونه دو نفر مرد پیش زنی امانتی گذاردند و به او گفتند: «این را به هیچ کس مسپار تا ما هر دو به نزد تو بیاییم». بعد از مدتی یکی از آن دو نفر پیش زن آمد و گفت: «امانتی را که به تو داده‌ایم به من بده؛ زیرا که رفیق من مرده است». زن از دادن امانت امتناع کرد، تا به جایی که کار به اختلاف کشید، و مشاجره بسیار شد؛ و سپس امانت را به آن مرد رد کرد. و سپس دیگری آمد و گفت: «امانتی را که به تو داده‌ایم بیاور!» زن گفت: «رفیق آمد و امانت را گرفت و گفت: تو مرده‌ای!» منازعه و مرافعه را پیش عمر بردند. عمر به زن گفت: «من چیزی را برای تو نمی‌بینم مگر آنکه ضامن این مرد هستی!» زن گفت: «علی علیه السلام را میان من و او قاضی کن!» عمر به امام علی علیه السلام گفت: «تو در میان ایشان حکم باش». امام علی علیه السلام گفت: «این امانت نزد من است»، و رو به آن مرد کرده و گفت: «شما دو نفر این زن را امر کرده‌اید که آن را به یکی از شما باز نگرداند، مگر آنکه هر دو نفرتان با هم مجتمع باشید! و علی هذا برو و رفیق را بیاور!» و حضرت زن را ضامن امانت نکردند؛ و گفتند: «این دو نفر با هم همدست شده؛ و خواستند مال این زن را ببرند» (کلینی، ۱۴۰۷ ق. ج ۷، ص ۴۲۸؛ طوسی، ۱۴۰۱ ق. ج ۶، ص ۲۹۰؛ صدوق، ۱۴۱۳ ق. ج ۳، ص ۱۹؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق. ج ۱، ص ۵۰۰؛ امینی، ۱۴۱۶ ق. ج ۶، ص ۲۶). درحقیقت حضرت برای دفاع از حقوق زنی بی‌گناه با علم قطعی خود حکم به برائت وی دادند. نکته درخور تعمق این واقعه آنجا است که زن حضرت امیر را عادل و اکمل از حاکم وقت دانسته و درخواست ارجاع مرافعه به ایشان را دارد. این گونه وقایع نشان می‌دهد که زنان آن عصر شیفته عدالت و مروت حضرت علی علیه السلام بوده، و ایشان را حامی و مستنصر خود می‌دانستند. بنابراین اگر انتصاب برخی از کلمات و جملات حاوی منقصت و مذمت زنان به حضرت امیر حقیقت داشت و حاکی از برخورد واقعی حضرت با زنان بود، طبیعتاً نباید چنین حس علاقه و محبتی از سوی جامعه زنان نسبت به حضرت موجود بود.

۷-۲. حمایت از انساب و نسل‌ها با استناد به علم غیب: نمونه دیگر آنکه روزی امام علی علیه السلام به وشاء فرمودند: «به محلّتان برو! زن و مردی را بر در مسجد می‌بینی که با هم نزاع می‌کنند آنان را به نزد من بیاور». وشاء می‌گوید بر در مسجد رفتم دیدم زن و مردی با هم مخاصمه می‌کنند، نزدیک رفتم و به آنان گفتم امیرالمومنین شما را می‌طلبید، پس به نزد آن حضرت رفتم. علی علیه السلام به جوان فرمود: «با این زن چه کار داری؟» جوان گفت: «یا امیرالمومنین! من این زن را با پرداخت مهریه‌ای به عقد

خود درآورد و چون خواستم به او نزدیک شوم، مانع غیر منتظره‌ای پیش آمد». علی علیه‌السلام به جوان فرمود: «این زن بر تو حرام است و تو هرگز شوهر او نخواهی شد». مردم از شنیدن این سخن در اضطراب و تعجب شدند. امام علی علیه‌السلام به زن فرمود: «مرا می‌شناسی؟» زن گفت: «نامتان را شنیده‌ام ولی تاکنون شما را ندیده‌ام». علی علیه‌السلام فرمود: «تو فلان زن دختر فلان و از نوادگان فلان نیستی؟» زن گفت: «آری، بخدا سوگند که این‌گونه است». حضرت علیه‌السلام فرمودند: «آیا به فلان مرد، فرزند فلان در پنهانی طی عقد غیر دائم، ازدواج نکردی و پس از چندی فرزندی به دنیا نیاوردی، و چون از عشیره و بستگان بیم داشتی طفل را بر سر راه نهادی، اما توانستی بلافاصله از آنجا دور شوی و در برابرش ایستاده و عشق و علاقه‌ات نسبت به او در هیجان بود، دوباره برگشتی و فرزند را بغل کردی و باز به زمین گذاردی و طفل، گریه می‌کرد و تو ترس رسوایی داشتی، تا اینکه سگی بالای سر پست آمد و او را بوید و تو به خاطر شدت علاقه‌ای که به فرزند داشتی سنگی به طرف سگ انداخته‌ای و سر فرزندت را شکستی، کودک صیحه زد و تو می‌ترسیدی صبح شود و رازت فاش شود، پس برگشتی درحالی‌که اضطراب خاطر و تشویش داشتی، در این هنگام دست به دعا برداشته و گفתי بار خدایا! ای نگهدارنده و دیعه‌ها». زن گفت: «بله، به خدا سوگند همین بود تمام سرگذشت من و من از گفتار شما بسی در شگفتم». حضرت علیه‌السلام فرمود: «خداوند ذوالجلال، مرا بر این کار مطلع ساخت» و بعد فرمود: «چون شما او را گذاشتید، در صبح آن شب بنی فلان آمدند او را برده و تربیت کردند تا بزرگ شد و با اینها به کوفه آمد و آن کودک، این مرد است که خواست تو را تزویج کند». آن‌گاه امام علی علیه‌السلام به جوان رو کرد و فرمود: «پیشانی‌ت را باز کن»، و چون باز کرد آن حضرت جای شکستگی پیشانی جوان را به زن نشان داد و به او فرمود: «این جوان پسر توست و خداوند با نشان دادن آن علامت به او نگذاشت به تو نزدیک گردد، و همان‌گونه که از خدا خواسته بودی فرزندت را حفظ کند، او را برای نگهداشت، پس شکر و سپاس خدای را به جای بیاور» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ ق، ج ۱، ص ۴۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۴۰، ص ۲۱۹).

۸. بحث و نتیجه‌گیری

۱- بررسی مصداقی سیره حقوقی حضرت علی علیه‌السلام نشان می‌دهد که ایشان در تمامی مراحل قضا، بانوان را دارای جایگاه حقوقی دانسته، و هیچ‌گاه با استناد به نقص ادراک و مادون بودن زنان، ایشان را از دسترسی به عدالت قضایی محروم نساختند.

۲- حضرت علی علیه السلام نه تنها در دوران حکومت خود، بلکه در زمانی که حسب شرایط روزگار سکوت سیاسی داشتند، درخصوص احقاق حقوق بانوان ورود کرده، و با روشنگری و یادآوری آیات و سنت پیامبر، چگونگی اجرای اصول عادلانه حقوقی و کارآمدی ادل قضایی را اثبات کردند.

۳- حضرت علی علیه السلام با تبیین و استفاده از اصل تساوی افراد در برابر عدالت، در مواردی که بر حسب نصوص ورودی برای جنسیت مطرح نیست، میان زن و مرد به تساوی حکم کرده و روشن ساختند که اجرای عدالت حقوقی همواره برتری دادن به زنان نیست، بلکه ممکن است در در راستای استفاده از ادله و امارات، حکم به نفع مردان صادر شود.

۴- اصل فردی بودن جرائم و مجازات‌ها از جمله حلقه‌های مفقوده سیاست جنایی پس از رحلت پیامبر اکرم بود، که حضرت امیر آن را به‌خصوص در موارد دخیل بودن جنسیت زنانه در امر قضا، احیا ساخته و تثبیت کردند.

۵- صیانت از کرامت انسانی بانوان در نظام قضایی، مبارزه با هرگونه خشونت در امر قضا، تبیین و تأسیس ادله اثبات دعوا با توجه به دعاوی مربوط به زنان، کاربرد دستاوردهای علمی در کشف حقیقت قضایی و استفاده از علوم غیبیه؛ همگی از جمله دستاوردهای بررسی مصادیق مراجعات قضایی زنان به حضرت علی علیه السلام است.

۶- به‌طورکلی در نظام حقوقی علوی، دسترسی زنان به عدالت قضایی آنچنان منطقی و فراهم است، که دوست و دشمن بدان معترف بودند.

ملاحظات اخلاقی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این مقاله با رعایت اصول اخلاق پژوهش‌های انسانی انجام شد.

حامی مالی: مطالعه حاضر بدون حمایت مالی سازمان یا شخص دیگر انجام شده است.

تضاد منافع: نویسنده اول، نگارش و نویسنده دوم و سوم راهنمایی و همکاری را برعهده داشتند.

تشکر و قدردانی: این پژوهش به‌طورمستقیم یا غیرمستقیم با منافع حقوقی و حقیقی تعارض ندارد.

دسترسی به داده‌ها: این مطالعه حاوی داده‌های میدانی اعم از کمی یا کیفی نمی‌باشد.

منابع

قرآن کریم

- آخوندی، محمود (۱۳۷۵). آیین دادرسی کیفری، تهران، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ هفتم [لینک]
- ابن اثیر، ابوالسعادات مجد الدین المبارک بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر (۱۳۶۷هـ ش) النهایة فی غریب الحديث و الاثر، تحقیق طاهر احمد الزاوی و محمود محمد الطناحی، قم، موسسه اسماعیلیان، الطبعة الرابعة [لینک]
- ابن الجوزی، یوسف بن فرغلی بن عبدالله المعروف ببسط ابن الجوزی، (بی تا) تذکره الخواص (تذکره خواص الامه فی خصائص الائمه) تقدیم السید محمد صادق بحر العلوم، طهران: مکتبه نینوی الحدیثه [لینک]
- ابن شهر آشوب، مشیر الدین أبی عبد الله محمد بن علی بن شهر آشوب، (۱۳۷۶ ق). مناقب آل أبی طالب، نجف: المطبعة الحیدریة، [لینک]
- ابن عساکر، ابوالقاسم علی بن حسن بن هبة الله شافعی دمشقی (۱۴۱۵ ق). تاریخ مدینه دمشق، بیروت: دارالفکر [لینک]
- ابن منظور جمال الدین ابوالفضل محمد بن مکرم بن علی الانصاری الخزرجی الافریقى المصری (۱۴۱۶ ق). لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی: موسسه التاريخ العربی [لینک]
- ابی داود، سلیمان بن اشعث ازدی سجستانی (بی تا) سنن ابی داود، تحقیق محمد محی الدین عبد الحمید، بیروت: دار احیاء السنه النبویه [لینک]
- احمد بن محمد بن حنبل شیبانی (۱۴۱۴ ق). المسند، تحقیق عبد الله محمد الدرویش، بیروت: دارالفکر، الطبعة الثانية [لینک]
- اربلی، علی بن عیسی بهاء الدین، (۱۴۰۱ ق). کشف الغمّه فی معرفه الائمه، تحقیق: هاشم رسولی محلاتی، بیروت [لینک]
- امینی، عبدالحسین، (۱۴۱۶ ق). الغدير فی الكتاب و السنة و الادب، قم: مرکز الغدير للادراسات الاسلامیه [لینک]
- البرقی، ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد، (۱۴۱۳ ق). المحاسن، تحقیق السید مهدی الرجایی، قم: المجمع العالمی لاهل البيت [لینک]
- بیهقی، ابوبکر احمد بن الحسین بن علی بیهقی، (۱۴۱۴ ق). السنن الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه [لینک]
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، (۱۴۲۲ ق). المستدرک علی الصحیحین، تحقیق: محمود مطرجی، بیروت: دارالفکر [لینک]
- الحرالعالمی، محمد بن الحسن (بی تا) وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تحقیق عبدالرحیم الربانی الشیرازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی [لینک]
- الحسینی الشیرازی، سید محمد، (۱۴۰۹ ق). الفقه (موسوعة استدلالیه فی الفقه الإسلامی)، بیروت: دارالعلوم، الطبعة الثانية [لینک]
- الخوارزمی، ابی المودید الموفق بن احمد البکری الحنفی، (۱۴۳۲ ق). المناقب، تحقیق: علی آل کوثر، قم: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی [لینک]
- الرضی، السید ابوالحسن محمد بن الحسین، (۱۳۷۸هـ ش). نهج البلاغه، ترجمه: سید جعفر شهیدی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، چاپ چهاردهم [لینک]
- زینالی، حمزه. (۱۳۸۳هـ ش). اثرات فقدان حمایت کیفری مناسب از زنان بر بزه‌دگی آن‌ها، مجله رفاه اجتماعی، ۴(۱۳)، ۱۹۷-۲۲۲ [لینک]
- السیوطی، جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر. (۱۴۲۴ ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، بیروت: دارالکتب العلمیه [لینک]
- شوشتری، محمد تقی، (۱۳۸۱هـ ش). قضاوت‌های امیر المؤمنین، مترجم سید علی محمد موسوی جزایری، قم: جامعه مدرسین، [لینک]

- الشیبانی الموصلی، ابوالحسن علی بن محمد المعروف بابن الاثیر، (۱۴۰۸ ق). الكامل فی التاريخ، تحقیق علی شیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی [لینک]
- طارمی، محمد حسین، (۱۳۸۸ ه. ش). عدالت قضایی و جرایم پیرامونی، مجله نگاه حوزه، ۲۶۳، ۱۸. [لینک]
- الطباطبایی الیزدی، محمد کاظم، (۱۴۱۲ ق). العروة الوثقی، قم: اسماعیلیان، چاپ دوم [لینک]
- الطباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۶۲ ه. ش). المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم. [لینک]
- الطبری، ابوالعباس احمد بن عبد الله، (۱۴۱۵ ق). ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، تحقیق: اکرم البوشی، جده: مکتبه الصحابه. [لینک]
- الطبری، ابوجعفر محمد بن جریر، (بی تا) تاریخ الطبری (تاریخ الامم والملوک)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، مصر: دارالتعارف. [لینک]
- الطوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن بن علی، (۱۳۹۰ ق). الاستبصار فیما اختلف الاخبار، تهران: دارالکتب الاسلامیه [لینک]
- الطوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن بن علی، (۱۴۰۱ ق). تهذیب الاحکام فی شرح المقننه، بیروت: دار التعارف. [لینک]
- العالمی، شیخ سعید زین الدین بن علی (شهید ثانی)، (۱۴۱۰ ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیه، تقریر: کلانتر، سید محمد، قم: انتشارات داوری. [لینک]
- عبدالحمید بن هبة الله بن محمد بن الحسن بن أبی الحدید أبو حامد عز الدین معتزلی. (۱۳۷۸-۱۳۸۴ ق) شرح نهج البلاغة، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره [لینک]
- عسقلانی، ابن حجر، (۱۴۰۸ ق). فتح الباری شرح صحیح البخاری، مقدمه: هدی الساری، بیروت [لینک]
- عکبری بغدادی، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی معروف به شیخ مفید، (۱۴۱۴ ق). الإرشاد فی معرفة حُجج الله علی العباد، بیروت: مفید. [لینک]
- عکبری بغدادی، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی معروف به شیخ مفید، (۱۴۱۴ ق). الاختصاص، تحقیق: علی اکبر الغفاری، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، الطبعة الرابعة. [لینک]
- العیاشی، ابوالنضر محمد بن مسعود السلمی السمرقندی المعروف بالعیاشی، (۱۳۸۰ ق). تفسیر العیاشی، تحقیق السید هاشم رسولی محلاتی، طهران: المکتبه العلمیه. [لینک]
- فخرالدین محمد بن عمر بن الحسن بن الحسن ابن علی التمیمی البکری الرازی الشافعی، (۱۴۱۱ ق). تفسیر مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) بیروت: دارالکتب العلمیه. [لینک]
- الفراهیدی، لایب عبدالرحمن الخلیل بن احمد، (۱۴۰۸ ق). کتاب العین، تحقیق: مهدی المعزومی و ابراهیم السامرائی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات. [لینک]
- القرشی، عمادالدین ابوالفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر، (۱۳۸۸ ق). تفسیر القرآن العظیم، بیروت. [لینک]
- القرطبی المالکی، ابوعمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، (۱۴۱۵ ق). الاستیعاب فی معرفه الاصحاب، تحقیق: علی محمد معوض و عادل احمد عبد الموجود، بیروت: دار الکتب العلمیه. [لینک]
- القرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد الانصاری؛ (بی تا) الجامع الاحکام القرآن (تفسیر القرطبی)، تحقیق: عبدالرزاق- المهدی، بیروت: دارالکتب العربی. [لینک]
- القمی (شیخ صدوق)، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، (۱۴۱۳ ق). ما لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمی قم، چاپ سوم. [لینک]
- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ ق). اصول الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم [لینک]
- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، (۱۳۵۰ ه. ش). الفروع من الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه. [لینک]
- مازندرانی، محمد بن علی ابن شهر آشوب، (۱۳۷۶ ق). مناقب آل ابی طالب، نجف: المکتبه الحیدریه. [لینک]
- مالک بن انس بن عامر بن صبحی، (۱۳۲۰ ق). الموطأ، دهلی: مطبع المجتبی. [لینک]

- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم. [لینک]
- مغنیه، محمدجواد، (۱۴۰۳ ق). فقه الامام جعفر الصادق، بیروت: انتشارات دارالاجواد. [لینک]
- المقدسی، عبد الله بن أحمد بن قدامة أبو محمد، (۱۴۰۵ ق). المغنی فی فقه الإمام أحمد بن حنبل الشیبانی، بیروت: دارالفکر [لینک]
- المکی العاملی، شمس الدین محمد (شهید اول): (۱۴۱۷ ق). الدروس الشرعیة فی فقه الامامیة، تحقیق قسم الفقه فی مجمع البحوث الاسلامیة، مشهد: مجمع البحوث الاسلامیة. [لینک]
- النجفی، محمدحسن، (بی تا) جواهرالکلام، تحقیق و تعلیق محمود القوچانی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم [لینک]
- نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی، (۱۴۱۱ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث. [لینک]
- النیشابوری، ابوالحسن مسلم بن الحجاج القشیری. (۱۴۱۲ ق). صحیح مسلم، تحقیق: محمد فؤاد عبد الباقي، القاهرة: دارالحديث [لینک]
- هاشمی شاهرودی، سید محمود. (۱۳۸۶ ه. ش). امام علی (ع) و اصول قضاوت، مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی)، ۳۳، ۲۳-۳ [لینک]
- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح، (۱۳۵۸ ه. ش). تاریخ الیعقوبی، نجف. [لینک]

References

The Holy Quran

- Abi Daoud, S., (No date). *Sunan Abi Daoud*, research of Muhammad Mohi-al-Din Abd al-Hamid, Beirut: Darahiya Sunnah al-Nabiyyah [text in Arabic]
- Akbari Baghdadi, M (Sheikh Mofid), (1993). *Al-EKhtesas*, research: Ali Akbar Al-Ghafari, Qom: Al-Nashar al-Islami Institute, 4th edition, [text in Arabic]
- Akbari Baghdadi, M (Sheikh Mofid), (1993). *al-Irshad fi Marafah Hujjallah Alai Al-Abad*, Beirut: Mofid, [text in Arabic]
- Akhundi, M., (1996), *Penal Curriculum*, Tehran, Islamic Education and Culture Publications, 7th edition [text in persian]
- Al-Amili, Z., (the second martyr); (1989). *Al-Ruda al-Bahiya fi Sharh al-Lama' al-Damshaqiyya*, translated by: Kalanter, Seyyed Muhammad, Qom: Davari Publications [text in Arabic]
- Al-Ayashi, M., (1960), *Tafsir al-Ayashi*, research by Sayyid Hashim Rasouli Mahalati, Tehran: Al-Maktabeh Al-Alamiya [text in Arabic]
- Al-Barqi, A., (1992). *Al-Mahasen*, researched by Al-Sayyid Mahdi Al-Rajai, Qom: Al-Majjam Al-Alami Lahl al-Bayt [text in Arabic]
- Al-Farahidi, Kh., (1987). *Kitab Al-Ain*, research: Mehdi Al-Makhzoumi and Ibrahim Al-Samarai, Beirut: Al-Alami Institute for Press [text in Arabic]
- Al-Hor al-Aamili, M., (No date). *Shia means to study the issues of Shari'ah*, research by Abdul Rahim al-Rabbani al-Shirazi, Beirut: Dar Ihya Al-Trath al-Arabi [text in Arabic]
- Al-Husaini Al-Shirazi, S.M., (1988). *Fiqh (argumentative encyclopedia in Islamic jurisprudence)*, Beirut: Darul Uloom, second edition [text in Arabic]
- Al-Khwarizmi, A., (2010). *al-Manaqib*, research: Ali al-Kothar, Qom: World Assembly of Approximation of Islamic Religions [text in Arabic]
- Al-Maki al-Ameli, Sh (1st Martyr)., (1996). *al-Dros al-Shari'a fi fiqh al-Umamiya*, research of the section of jurisprudence in Majma' al-Bahuth al-Islamiyya, Mashhad: Islamic Research Group, [text in Arabic]

- Al-Maqdisi, A., (1984). *al-Mughni fi fiqh of Imam Ahmad bin Hanbal Al-Shaybani*, Beirut: Dar al-Fakr [text in Arabic]
- Al-Najafi, M., (No date). *Javaher al-Kalam*, research and suspension of Mahmoud al-Quchani, Beirut: Dar Ihya Al-Trath al-Arabi, 7th edition [text in Arabic]
- Al-Nisaburi, M., (1991). *Sahih Muslim*, Research: Muhammad Fouad Abdul-Baqi, Cairo: Dar al-Hadith [text in Arabic]
- Al-Qami (Sheikh Sadouq), M., (1992). *Man la Yahzara al-Faqih*, Qom: Islamic Publications Institute affiliated with the Qom Seminary Teachers Society, 3th edition, [text in Arabic]
- Al-Qorashi, I., (1968). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem*, Beirut, [text in Arabic]
- Al-Qurtubi, M., (No date). *Al-Jamaa Lahkam Al-Qur'an (Tafsir al-Qurtubi)*, Research: Abd al-Razzaq - Al-Mahdi. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi [text in Arabic]
- Al-Qurtubi, Y., (1994). *Al-Asim in the Knowledge of the Companions*, research: Ali Muhammad Maawad and Adel Ahmed Abd al-Mawtif, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya, [text in Arabic]
- Al-Rezi, M., (1999). *Nahj al-Balagheh*, translated by Seyyed Jafar Shahidi, Tehran: Scientific and Cultural Publications, 14th edition [text in persian]
- Al-Shibani Al-Mosali, A., (1987). *Complete History*, Researched by Ali Shiri, Beirut: Dar Ihya Al-Trath Al-Arabi [text in Arabic]
- Al-Suyuti, J., (2003). *al-Dar al-Manthur fi al-Tafsir al-Mathur*, Beirut: Dar al-Kitab al-Ulamiya [text in Arabic]
- Al-Tabari, A., (1994). *Aqabi reserves in Dhu al-Qurabi*, research: Akram al-Bushi, Jeddah: Al-Sahaba School, [text in Arabic]
- Al-Tabari, M., (No date). *Tarikh al-Tabari (History of the Nations and the Monarchs)*, research by Muhammad Abulfazl Ibrahim, Egypt: Dar al-Taarif, [text in Arabic]
- al-Tamimi al-Bakari, F., (1990). *Tafsir al-Mawafit al-Gheeb (Al-Tafsa'i)*. R. Al-Kabeer) Beirut: Dar al-Katb al-Alamiya [text in Arabic]
- Al-Tusi, M., (1980). *Tahzib al-Ahkam fi Sharh al-Maqna*, Beirut: Dar al-Taqqeen [text in Arabic]
- Al-Tusi, M., (1970). *Al-Istebzar Fima ekhtalaf al-Akhbar*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya [text in Arabic]
- Amini, A., (1995). *Al-Ghadir in Al-Kitab and Sunnah and Al-Adab*, Qom: Al-Ghadir Center for Islamic Studies [text in Arabic]
- Asqlani, Ibn Hajar, (1987). *Fath al-Bari Sahih Al-Bukhari*, Introduction: Hoda Al-Sari, Beirut [text in Arabic]
- Bayhaqi, A., (1993). *Al-Sunan al-Kubari*, researched by Muhammad Abdul Qadir Atta, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya [text in Arabic]
- Erbeli, A., (1980). *Discovery of al-Ghammah in the knowledge of the Imams*, research: Hashem Rasouli Mahalati, Beirut [text in Arabic]
- Hakim Neishaburi, M., (2001). *Al-Mustadrak Ali Al-Sahihain*, research: Mahmoud Matarji, Beirut: Dar al-Fikr [text in Arabic]
- Hashemi Shahroudi, S. M (2007). Imam Ali (a.s.) and the principles of judgment, *Ahl al-Bayt Fiqh magazine* (Persian), number 33,3-23 [text in persian] [link]
- ibn Abi al-Hadid, (1964). *Commentary on Nahj al-Balaghah*, by Muhammad Abulfazl Ibrahim, Cairo [text in Arabic]
- Ibn al-Jawzi, Y., (No date). *Tazkerah Khawas al-Uma fi khasaesel aemmah* presented by Sayyid Muhammad Sadiq Bahr al-Uloom, Tehran: Nineveh Al-Hadith School [text in Arabic]

- Ibn Asaqir, A., (1994), *History of Madinah*, Damascus, Beirut: Dar al-Fikr [text in Arabic]
- Ibn Athir, A., (1947). *The finality in Gharib al-Hadith and al-Athar*, researched by Tahir Ahmad al-Zawi and Mahmoud Muhammad al-Tanahi, Qom, Ismailian Institute, 4th edition [text in Arabic]
- ibn Hanbal Shibani, a., (1993). *al-Musnad*, researched by Abdullah Muhammad al-Darwish, Beirut: Dar al-Fikr, second edition [text in Arabic]
- Ibn Manzoor, J., (1995). *Lasan al-Arab*, Beirut: Dar Ahiya al-Tarath al-Arabi: Mussa al-Tarikh al-Arabi [text in Arabic]
- Ibn Shahr Ashob, M., (1956). *Manaqib Al Abi Talib*, Najaf: al-Mattabah al-Haydriya, [text in Arabic]
- Koleini, M., (1931). *Al-Faroo Al-Kafi*, Tehran, Darul Kitab al-Islamiya, [text in Arabic]
- Koleini, M., (1986). *Usul al-Kafi*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya, 4th edition [text in Arabic]
- Majlesi, M., (1982). *Bihar al-Anwar*, Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi, 3th edition [text in Arabic]
- Malik bin Anas., (1902). *Al-Muvata*, Delhi: Muttah al-Mujtabai [text in Arabic]
- Mazandarani, M., (1956). *Manaqib Al Abi Talib*, Najaf: Al-Maktab Al-Haydariyya [text in Arabic]
- Moghnieh, M., (1982). *Fiqh al-Imam Jafar al-Sadiq*, Beirut: Dar al-Javad Publications [text in Arabic]
- Nuri Tabarsi, H., (1990). *Mostadrak al-Wasail and Mustabt al-Masal*, Qom: Al-Al-Bait Institute for Revival of Tradition, [text in Arabic]
- Shushtari, M., (2002). *Judgments of Amir-ul-Momenin*, translated by Seyyed Ali Mohammad Mousavi Jazayeri, Qom: Jamia Modaresin, [text in persian]
- Tabatabai yazdi, M., (1991). *Al-Arwa Al-Waghti*, Qom: Ismailian, second edition [text in Arabic]
- Tabatabai, S. M. H., (1943). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya, 4th edition, [text in Arabic]
- Taremi, M., (2009). judicial justice and peripheral crimes, *Pegah Hozha Magazine* No. 263 [text in persian] [link]
- Yaqoubi, A., (1939). *Tarikh Al-Yaqoubi*, Najaf [text in Arabic]
- Zinali, H., (2013). the effects of the lack of appropriate criminal protection for women on their victimization, *Social Welfare Journal*, No 13, 197-222 [text in persian] [link]

